

INHOUD

C. Hoek, De ontwikkeling gedurende de dertiende eeuw van het verdedigbare bakstenen huis in het Maasmondegebied	201
A. A. Arkenbout en H. van der Graaf, De kapel en het kapittel van Sint Pancras op het Hof te Oostvoorne	240
Drs. J. C. Kort, De heren van der Merwede, 1243-1403	264
J. de Baan, Gerestaureerde Dorpskerk van Spijkenisse	267
Archeologie	268
Boekennieuws	270
Agenda	272

REDACTIE

DRS. I. W. L. A. CAMINADA, DRS. J. FOX, C. HOEK, DRS. M. L. J. C. NOORDAM-CROES, N. PLOMP, MR. J. H. ROMBACH, A. G. VAN DER STEUR.

VASTE MEDEWERKERS

DRS. P. A. HENDERIKX (bronnenpublicatie), DR. J. G. KRUISHEER (Hollandse Studiën), DRS. R. RENTENAAR (bibliografie), DRS. H. SARFATIJ (archeologie), DRS. W. VROOM (musea).

REDACTIESECRETARIS

Mevrouw DRS. M. L. J. C. NOORDAM-CROES, Jan Vethkade 50, Dordrecht, telefoon (01850)-37781.

Kopij (getypt) en te bespreken *boeken en tijdschriften* te zenden aan de redactiesecretaris.

Contributiebetalingen, ledenadministratie, oude jaargangen en losse nummers: zie omslag achterin.

Ten behoeve van de rubriek *bibliografie van Holland* verzoeken wij de lezers publikaties op het gebied van de geschiedenis van Holland, die door de wijze van uitgave gemakkelijk aan de aandacht ontsnappen te melden aan drs. R. Rentenaar, Bureau voor Naamkunde en Nederzettingsgeschiedenis, Keizersgracht 569-571, Amsterdam-C, telefoon (020)-234698.

Tweemaandelijks uitgave van de Historische Vereniging voor Zuid-Holland onder de zinspreuk 'Vigilate Deo Confidentes' en de Stichting Contactcentrum voor regionale en plaatselijke geschiedbeoefening in Noord- en Zuid-Holland.

VIERDE JAARGANG

NUMMER 5

OKTOBER 1972

C. HOEK **De ontwikkeling gedurende de dertiende eeuw van het verdedigbare bakstenen huis in het Maasmondgebied**

1. Inleiding

Na de verwoesting van de binnenstad van Rotterdam in 1940 is een deel van de hier aanwezige industrie overgebracht naar terreinen buiten de stad, welke tot dan toe nog een agrarische bestemming hadden. Door de stormachtige ontwikkeling van de haven sedert 1945, met als gevolg nieuwe industrie-, haven- en woonwijken, worden steeds meer gebieden, die in de middeleeuwen het platteland vormden, vergraven, opgespoten of bebouwd, waardoor de oudheidkundige sporen, die de bodem bevat, voorgoed verloren gaan.

Het gemeentebestuur van Rotterdam heeft dan ook alles in het werk gesteld om in dit gebied, groot 15 bij 20 kilometer, archeologische werkzaamheden te doen verrichten, in samenwerking met de besturen van de omliggende gemeenten. Deze werkzaamheden beperken zich, wat de periode van de middeleeuwen betreft, niet alleen tot het bodemonderzoek, maar gaan gepaard met speurwerk in de archieven van instellingen, die gegevens omtrent dit gebied kunnen bevatten. Op deze wijze ontstaat een historisch streekdiagram, waarvan één van de facetten, de bouw van bakstenen, torenvormige huizen in de dertiende eeuw, hier nader zal worden toegelicht.

Deze huizen hebben een semi-militair karakter en daartoe heeft het nut de politieke- en militaire ontwikkeling van het graafschap, waar het te behandelen gebied deel van uitmaakt, de revue te laten passeren.

Trelleborg, een Deense ringwalburcht, X B (foto: Nationaalmuseum).

Winoksbergen.

Dit graafschap is de rest van een groter en ouder graafschap, dat mogelijk als kleinere kern ontstaan is in het einde van de zevende eeuw, en een generatie later is vergroot door Karel Martel tijdens de verovering van een deel van het friese gebied door het frankische koninkrijk. Dit nieuwe graafschap onder het bestuur van een geslacht, dat afkomstig is uit Austrasië, omvat de kustvlakte tussen Schelde en Vlie en bestaat uit een grotendeels onontgonnen veenlandschap, waarop langs de rivieren de Maas en de Schelde en de verschillende takken van de Rijn kleidekken voorkomen. Op de strandwallen langs de kust komt bewoning voor, evenals op het nu binnen de provincies Utrecht en Gelderland gelegen oostelijk deel van het veenlandschap, welke bewoning zich uitbreidt langs de oeverwallen van de grote rivieren, die in wezen de verbindingen vormen tussen de westelijke en oostelijke cultuurgebieden.

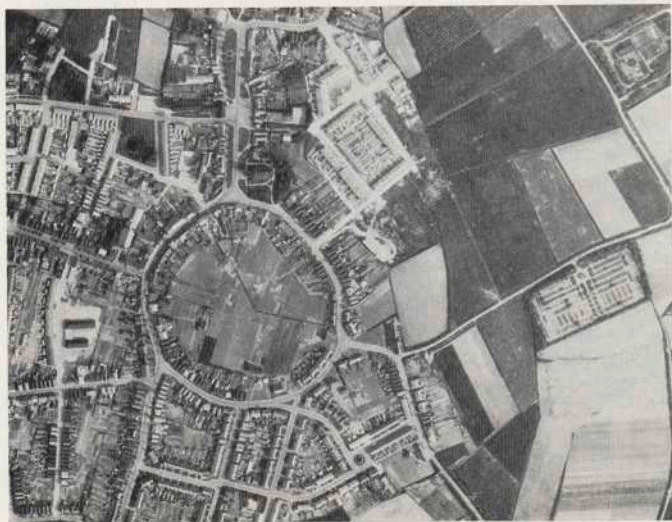
Grote delen van het ontgonnen gebied zijn koningsdomeinen, waarvan een aantal door het grafelijk geslacht in leen wordt gehouden. De ontginning van de centrale venen komt in het begin van de elfde eeuw op gang, zet zich vooral voort gedurende de twaalfde eeuw, wanneer de bevolkingsdichtheid aanzienlijk stijgt, en is praktisch voltooid in het einde van de dertiende eeuw. Gedurende de negende eeuw heeft dit dun bevolkte gebied te lijden van invallen van uit zee door uit Denemarken afkomstige schepen. Deze zijn ten dele een gevolg van de confrontatie van het karolingische rijk met het Deense koninkrijk, maar als dit eerste door erfdeling in meerdere rijken uiteen is gevallen, waarvan de vorsten elkaar bestrijden, vooral een gevolg van deze onderlinge oorlogen. De karolingische koningen maken nl. gebruik van 'noormannen' troepen, hetzij als huursoldaten, hetzij als vasallen en zetten deze troepen en vloten vaak in om de kustgebieden van hun tegenstanders te plunderen. Tot deze vasallen behoren leden van het Deense koninghuis, die om politieke redenen hun land hebben moeten verlaten.

Voor al in de periode van 879 tot 885 maken de Denen gebruik van de verbrokkeling van de karolingische macht om geheel voor eigen rekening te plunderen in Noord Frankrijk, België en het aangrenzende Eifelgebied tot aan Bonn toe. In deze periode maken de geschreven bronnen melding van de aanleg van versterkingen tegen de aanvallers, waarmede meer of minder succes wordt geboekt. Waarschijnlijk zijn ook nog na 885 van deze versterkingen aangelegd in het kustgebied, daar het gevaar voor plaatselijke invallen bleef bestaan en het onderzoek van de karolingische burcht te Souburg lijkt een datering rond het jaar 900 op te leveren. Deze burchten bestaan uit volledig cirkelvormige aarden wallen, versterkt met houten palisaderingen, omringd door een gracht, een type dat ook tot in het einde van de tiende eeuw in Denemarken door de Deense koningen wordt aangelegd, nl. Fyrkat, Nonnebakkens, Trelleborg en Aggersborg.

Kenmerkend voor alle vier is de aanwezigheid van vier poorten in de wal,

Middelburg (foto: Aerocarto).

Souburg (foto: Aerocarto).

welke twee aan twee verbonden zijn door elkaar loodrecht kruisende wegen, een compositie die ook te Souburg voorkomt. De overeenkomst is zo groot, dat de veronderstelling dat dit type burcht door Denen, die dit, hetzij als karolingische huurtroepen, hetzij als invallende noormannen, in het kustgebied langs de Noordzee hebben leren kennen, in hun vaderland geïntroduceerd is, de overweging waard is.

In de Lage Landen, waar deze versterkingen het toponiem "burg" dragen, dienen de volgende vermeld te worden:

Winoksbergen aan de frans-belgische grens, daterende uit de tweede helft van de negende eeuw.

Drie in Zeeland, geheel of ten dele onderzocht door dr. W. C. Braat en ir. J. Trimpe Burger:

Middelburg, de uitwendige diameter van de ringwal bedraagt hier 210 meter. Souburg, met een diameter van 150 meter, beide gelegen binnen het koningsdomein Walcheren.

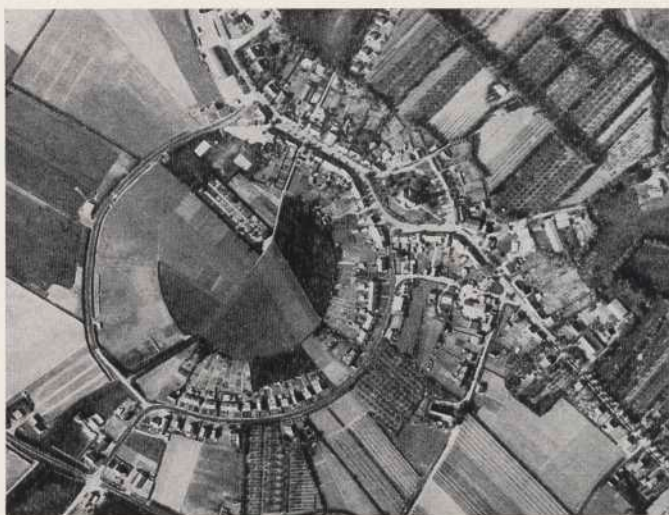
Burg op het eiland Schouwen, diameter 185 meter, ligt binnen het gebied van het door de franken gevormde graafschap in het friese kustgebied.

Ten noorden van de Maasmond liggen twee kleinere ringwallen te Naaldwijk (2), binnen de parochie Holtsele of Hontsel, en te Maasland (1) in een koningsdomein van circa 1000 ha, elk met een diameter van 85 meter en beide op enige afstand van de rivier. Deze ligging demonstreert dat deze kleinere burchten niet bestemd zijn voor een permanente bezetting, die een eventuele landing moet beletten, maar als vluchtburchten, waarin de dichter bij het water wonende bevolking van de ontginningen zich met have en goed kan terugtrekken, de opstallen van de boerderijen aan de invallers overlatend. Een aantal jaren geleden is een deel van de ringgracht van de burcht te Naaldwijk zichtbaar geweest in de bouwput van een bankgebouw.

Aan de mond van de Rijn, tussen Leiden en Katwijk, wordt de Rinasburg aangelegd, bij de nederzetting Rothulphuashem, die de naam Rijnsburg gaat dragen. De juiste plaats van deze versterking is nooit vastgesteld, mogelijk is deze te zoeken op het in de Rijn gelegen eiland 't Zand.

Tenslotte in het noorden den Burg op het eiland Tessel, ten dele onderzocht tijdens de tweede wereldoorlog.

Het frankische graafschap, dat achtereenvolgens deel uitmaakt van verschillende karolingische deelrijken, wordt in het einde van de negende eeuw in tweeën gesplitst door de twee zoons van graaf Gerulf, nl. het belangrijkste oostelijke deel onder Waltger, het westelijke gebied onder diens jongere broer Dirk, waarbij de scheiding tussen beiden gevormd wordt door het onontgonnen centrale veenlandschap. Wanneer in het tweede kwart van de tiende eeuw graaf Radbot kinderloos overlijdt, is zijn oom Dirk, graaf van het westelijke gebied, in ballingschap in het west frankische rijk, waardoor een groot deel van de lenen, die van de Duitse koningen gehouden worden, voor het

Burg op Schouwen (foto: Aerocarto).

Maasland (1), burcht geprojecteerd op het kadastraal minuutplan.

grafelijk geslacht verloren gaan, en deze worden successievelijk geschonken aan de bisschoppen van Utrecht. Dit heeft als gevolg dat in de elfde eeuw de Hollandse graven en de Utrechtse bisschoppen elkaars tegenpartij zijn bij militaire conflicten en hierbij worden bijv. in 1018 en 1047 de karolingische ringwalburchten benut. In dit laatste jaar wordt Rinasburg, waar de grafelijke munt is gevestigd, verwoest en enkele jaren later, voor 1061, wordt op een andere plaats, te Leiden op een eiland in de Rijn, een nieuwe sterkte gesticht, Leitheriburg, zetel van de nieuwe grafelijke munt.

Kort voor 1076 wordt een sterkte aangelegd te IJsselmonde door de Utrechtse bisschop die hier over een enclave binnen het grafelijke gebied blijkt te beschikken. Deze wordt in het genoemde jaar door de Hollandse graaf vernield en heeft archeologisch geen sporen nagelaten. Wel is opmerkelijk dat de ambachtsheerlijkheden Oost en West IJsselmonde in leen worden gehouden van de heren van Egmond en wel als erfgenaam van de oudste dochter van Hugo van Islemunde, welke laatste in 1169 wordt vermeld in een door de proost van het kapittel van Sint Marie uitgevaardigde oorkonde. De ambachtsheerlijkheid wordt dus niet van de graaf gehouden en schijnt een alodium te zijn geweest, mogelijk ontstaan uit Utrechts bezit. Naar de vorm van deze burcht kunnen wij slechts gissen, het is mogelijk dat deze nog overeenkwam met die van de oudere ringwalburchten.

Kort hierna, nog voor het einde van de elfde eeuw, wordt te Leitheriburg een nieuw element aan de versterking toegevoegd, een circa 9 meter hoge motte, bekroond met houtconstructies. Mogen wij in deze voor die tijd 'moderne' verdedigingswijze de invloed zien van de vlaamse graaf Robrecht de Fries, stiefvader van graaf Dirk V? Robrechts vader was in tegenstelling tot zijn zoon bondgenoot van hertog Willem van Normandië tijdens diens verovering van Engeland in 1066 en zeker bekend met de aan weerszijden van het Kanaal in snel tempo gestichte burchten van het type chateau à motte.

Gedurende de twaalfde eeuw vinden geen grote militaire gebeurtenissen plaats binnen het graafschap en de opgravingen in Zeeland tonen aan dat de karolingische walburchten geen militaire bezetting hebben gehad, de enige aanwezige bewoning schijnt van civiele aard te zijn en wanneer in 1164 de ontginningen rond de Maasmond door overstromingen verwoest worden, stelt de graaf de terreinen van de vroegere burchten te Naaldwijk en Maasland, die dus dan in zijn bezit zijn, ter beschikking om er de nieuwe kerken van Hontsel en Maasland op te bouwen, ter vervanging van de door het water vernielde gebouwen.

Kort hiervoor worden binnen het graafschap een reeks belangrijke gebouwen in tufsteen opgetrokken o.a. abdijkerken te Rijnsburg en Egmond, een parochiekerk te Vlaardingen en zo wordt ook de burcht te Leiden in tufsteen vernieuwd, nadat de motte circa 3 meter is opgehoogd. Deze wordt nu bekroond door een ringmuur met een uitwendige diameter van 35 meter, tegen

Naaldwijk (2) (foto: Aerocarto).

Den Burg op Tessel (foto: Aerocarto).

welks binnenzijde een kleine rechthoekige toren is opgetrokken. Bouwkundig gezien is de uitvoering van dit bouwwerk bijzonder slecht, het metselwerk is opgetrokken op de top van de verhoogde kasteelheuvel, zodat in de loop der jaren door de inklink van de kleimassa meer schade aan de ringmuur is ontstaan, dan door welke belegering ook. Het gebrek aan ervaring in het bouwen van stenen constructies op kunstmatige heuvels demonstreert zich hier wel zeer duidelijk.

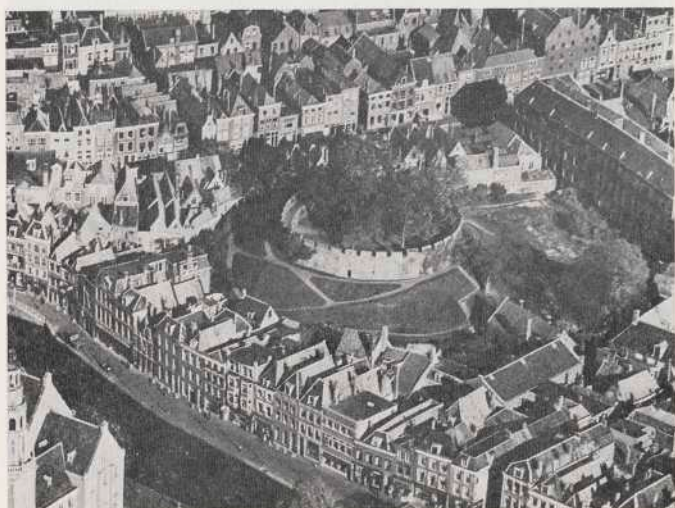
In het laatste kwart van de twaalfde eeuw beginnen de belangrijkste edelen in Holland mottes op te richten, bijv. omstreeks 1175 de heer van Egmond, en korte tijd later de heer van Borssele, de belangrijkste edelman in Zeeland. Deze mottes zijn kleiner dan die van de graaf en slechts door houten torens bekreond. Omstreeks 1200 wordt de motte van Borssele vergroot tot een hoogte van 6,5 meter, waarop een bakstenen toren, uitwendig 7 x 7 meter, met muren van 1 meter dikte, waarbij dezelfde primitieve constructie als bij de burcht van Leiden is toegepast.

In 1203 en 1204 wordt het graafschap tijdens een burgeroorlog als gevolg van twisten tussen twee leden van de grafelijke familie geheel verwoest, met name ook het huis van de heer van Egmond en waarschijnlijk eveneens dat van de heer van Borssele. Het herstel van deze beide huizen demonstreert de ervaring die de hollandse en zeeuwse adel heeft opgedaan, nl. het gedeeltelijke verlies van haar kapitaal en de gehele interest ervan, nl. van het vee en de oogst van enkele jaren, slechts het grondbezit bleef bewaard.

De motte van Borssele wordt aan de teen omringd door een muur met steunberen aan de buitenzijde, sterk genoeg om de druk te weerstaan van nieuwe massa's grond, nodig om de ruimte binnen de stenen mantel op te vullen tot aan het niveau van de top van de motte; een nieuwe grotere toren, waarvan de fundering zich veel dieper in het lichaam van de motte bevindt dan die van de oorspronkelijke, is tegen de binnenzijde van de ringmuur opgetrokken. Op deze wijze is een hoog gelegen ommuurde binnenplaats ontstaan, groot genoeg om in geval van oorlog het vee en de oogst veilig te stellen.

De heer van Egmond doet hetzelfde, met dit verschil, dat hij geen nieuwe grond aanvoert, maar de top van de motte gebruikt om het inwendige van de ringmuur aan te vullen; de motte verliest hierdoor meer dan de helft van zijn oorspronkelijke hoogte.

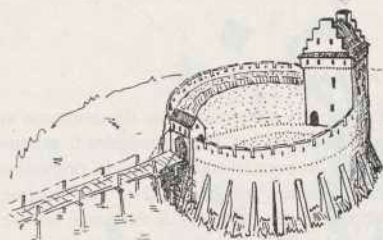
Deze versterkte huizen, ontstaan uit een motte, hebben een rond grondplan dat echter zeer onregelmatig is, in tegenstelling tot in deze periode nieuw gebouwde huizen, als bijv. het uit omstreeks 1225 daterende huis Teylingen te Voorhout, waarvan de plattegrond een zuivere cirkel vormt, een vorm die zich in het vlakke land zeer eenvoudig laat uitzetten. Uit de aard der zaak zijn ook later uit mottekastelen grotere complexen gegroeid, waarbij dan vaak de oorspronkelijke toren is verdwenen en een wat rommelig geheel rond een vrij hoog grondlichaam ontstaat.

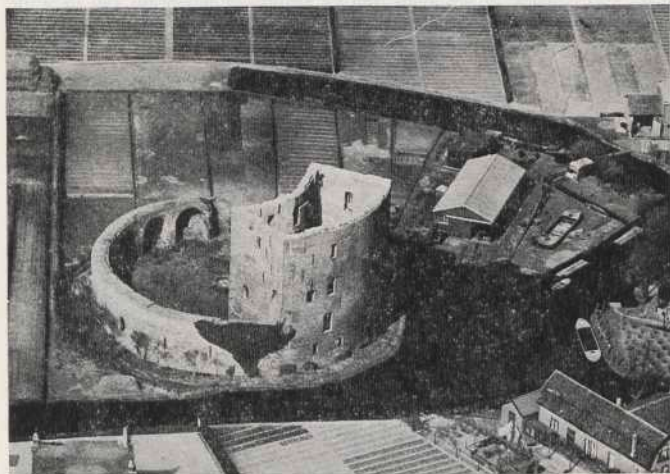
Leiden, motte van de grafelijke burcht (foto: Aerocarto).

BORSSELE, vrij naar Braat
toestand ca. 1200

BORSSELE, vrij naar Braat
toestand XIII a _____

Voorhout, Teylingen, XIII A (foto: Aerocarto).

De dertiende eeuw, sedert welks begin het bouwen in baksteen snel opkomt, kent slechts militaire activiteiten in de randgebieden van het graafschap, zoals Kennemerland en West Friesland; het Maasmondgebied wordt er niet door beroerd.

2. Overzicht van de dertiende eeuwse huizen

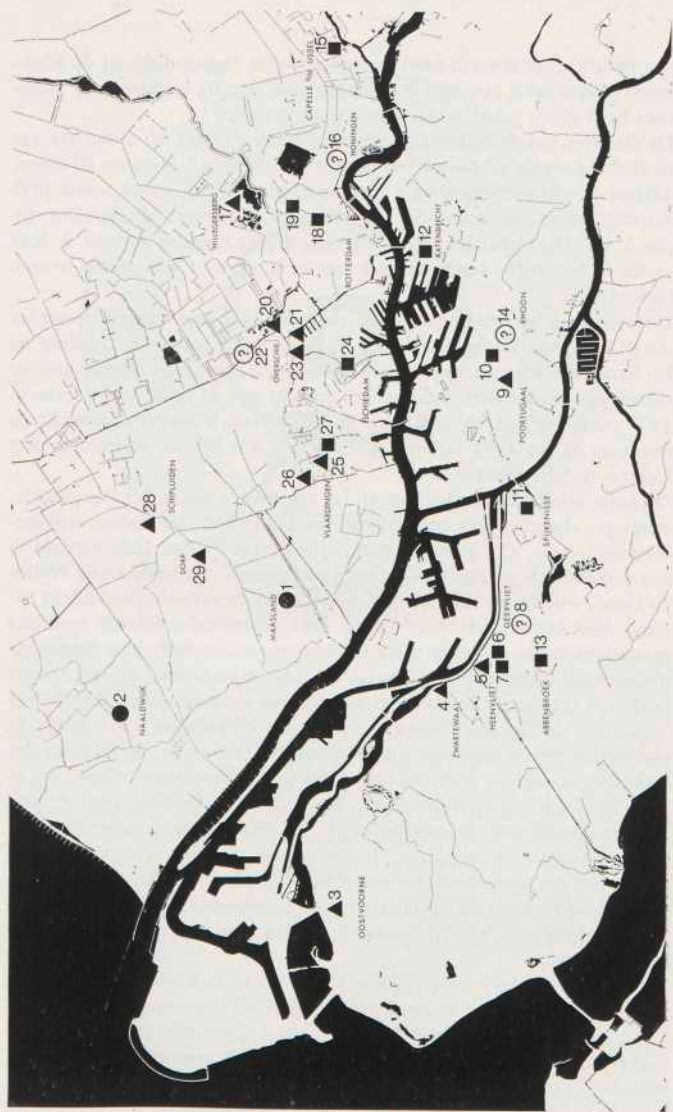
Na deze lange inleiding volgt nu een opsomming van de resultaten van het onderzoek naar 28 bakstenen huizen in het Maasmondgebied, gebouwd gedurende de dertiende eeuw. Op de overzichtskaart zijn de ringwalburchten aangegeven door een cirkel, de huizen met motte door een driehoek, die zonder motte door een rechthoek, en die, waarvan de dertiende eeuwse vorm niet vaststaat door een vraagteken. De huisplattegronden zijn op schaal 1 : 1000.

Wij beginnen in het zuidwesten, waar zich de hoge heerlijkheid Voorne bevindt, welks heren vermeld worden sedert 1108 en waarvan drie apanages zijn afgescheiden, nl. Heenvliet, Zwartewaal en Putten, die door jongere takken in leen worden gehouden.

Binnen het graafschap Holland hebben alleen de heren van Voorne en van Putten het recht van heervvaart, d.w.z. het oproepen van hun onderdanen voor militaire doeleinden. Waarschijnlijk moet dit worden verklaard door aan te nemen dat de heren van Voorne uit een lid van het grafelijk geslacht stammen, vermoedelijk in het einde van de tiende- of het begin van de elfde eeuw, wapenovereenkomst duidt hier ook op.

De heren van Voorne bezitten een burcht te Oostvoorne (3) bestaande uit een motte van zand, hoog 8 meter, waarop een toren, uitwendig 12 x 12 meter, met muren van 2 meter dikte, daterende uit de eerste jaren van de dertiende eeuw.

De muren van de toren zijn gefundeerd op het oorspronkelijk maaiveld, zijnde een laag natuurlijk duin, waarop de motte is opgeworpen rond het muurwerk. Aan het einde van de dertiende eeuw heeft men een ringmuur met een groot poortgebouw en vier kleinere torens rond de toren op de top van de motte opgetrokken. Op het vlakke terrein voor de motte bevonden zich een woongebouw, dienstgebouwen, de ridderzaal, de kapel, stallen enz. Dit terrein is tot nu toe archeologisch niet onderzocht, maar het bestaan van dit complex blijkt uit de onderhoudsposten in de rekeningen van de rentmeesters van de domeinen van Voorne van de veertiende tot zestiende eeuw. Een afbeelding van het kasteelcomplex, door Cornelis van Alkemade omstreeks 1700 gemaakt, geeft aan dat de nederhof niet alleen voor, maar geheel rond de motte is gelegen, die als een kleinere cirkel excentrisch binnen een grotere ligt, wat wel een ongewoon beeld is. Indien dit echter juist is, kan men met de gedachte spelen of zich ter plaatse van het kasteelcomplex oorspronkelijk

Dertiende eeuwse huizen in het Maasmond gebied.

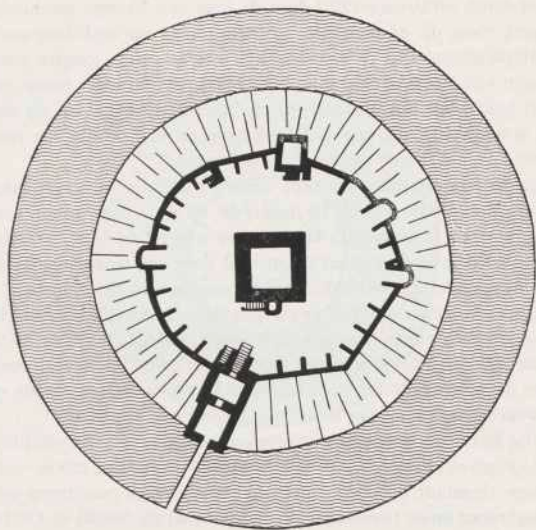
een oudere ringwalburcht heeft bevonden, welks ligging dicht bij de Maasmond aanneemelijk zou zijn; doch zolang geen degelijk bodemkundig onderzoek heeft plaats gehad, is dat slechts een speculatie!

De diameter van de veelhoekige ringmuur bedraagt bijna 40 meter, die van de motte, gemeten ter hoogte van de teen van de heuvel, ongeveer 63 meter. Tijdens de vele werkzaamheden ter conservering van de motte sedert 1935 verricht, is hier geen enkel stuk twaalfde eeuws aardewerk aangetroffen, zodat de op kunsthistorische gronden gedane oudere datering door dr. J. Kalf en die op historische beschouwingen van dr. E. H. ter Kuile moeten worden verworpen.

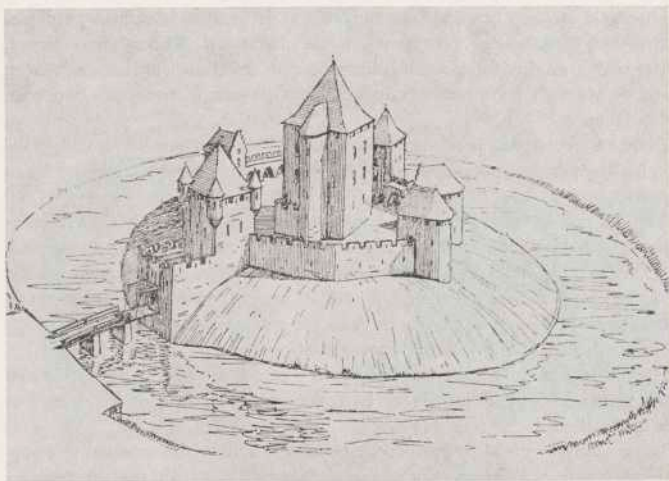
Hoewel buiten het Maasmondgebied vallende, dient nog vermeld te worden dat de heren van Voorne een tweede huis met motte bezaten te Ouddorp op het terrein de Hof genaamd, blijkens posten in de veertiende eeuwse domeinrekeningen; na het uitsterven van het geslacht van de heren van Voorne in 1372 wordt dit huis als zetel voor de baljuw van Westvoorne gebruikt en wordt op 21 juli 1396 verkocht aan Jan van den Woude, rentmeester van Voorne, met 16 gemet land ¹.

Op korte afstand ten zuiden hiervan lag een tweede motte, het huis Spreeuwensteyn, eigendom van het geslacht van Zomerland. De oudste vertegenwoordiger ervan, Costin van Somerlant, wordt op 29 juni 1220 vermeld in een oorkonde als getuige voor de heer van Voorne, zijn beide zoons Willem en Henric worden na 1227 elk met de helft van de ambachtsheerlijkheid beleend door heer Henric van Voorne. Deze ambachtsheerlijkheid verdrinkt grotendeels in de dertiende eeuw en Spreeuwensteyn blijft juist binnen de nieuwe zeedijk liggen. In 1356 wordt het huis verkocht door de van Zomerlands aan Gheraerd den Bastaerd van Voorne en omschreven als *'die woninghe mit den begripe binnen der graft'*, op 29 augustus 1361 wordt dit transport nogmaals bevestigd, waarbij gesproken wordt van *'dat huis met den ommeloep binnen der graft, dat hout drie ghemete luttel meer of min'*, wat te vergelijken valt met een tekst van 22 juni 1336 *'sine woninghe ende die ommeloep, dat die graft bevanghen heeft'*. Het geheel is met een reeks landerijen, waaronder de 'teghelrije', leenroerig aan Voorne, waarschijnlijk als laatste rest van Zomerland; het nageslacht van Gheraerd den Bastaerd gaat zich van Spreeuwensteyn noemen ². In de negentiende eeuw is de motte grotendeels afgegraven, waarbij muurwerk van baksteen is opgeruimd.

Het huis van de heren van Naaldwijk, zijtak van de heren van Voorne, te Zwartewaal (4), bestaat uit een 8 meter hoge motte, met een diameter aan de teen van 28 meter, bekroond door een stenen toren, gebouwd in het begin van de dertiende eeuw en verlaten omstreeks 1260, wanneer de van Naaldwijks hun zetel naar Hontshol te Naaldwijk verplaatsen. De motto ligt excen-trisch in een brede, ondiepe gracht.

Oostvoorne (3) XIII a-d.

Oostvoorne (3), reconstructie door J. Ilpey.

Heenvliet wordt omstreeks 1220 door de heer van Voorne geschonken aan een jongere zoon, die er een motte met een toren, omringd door een gracht bezit, 'Bleydensteyn' (5). Omstreeks 1260 bouwen twee jongere zonen van het geslacht van Heenvliet elk een nieuw huis, torens zonder motte, omringd door een gracht, nl. 'Ravensteyn' (6) en 'Blicksteyn' (7). Van dit eerste en grootste is nog voldoende opgaand werk over om met behulp van zeventiende eeuwse tekeningen een reconstructie te maken.

De muren hebben een dikte van twee meter en de toren bevat op iedere verdieping een zaal, groot $6\frac{1}{2}$ bij 10 meter, die op de begane grond, waar zich de ingang bevindt, is overwelfd. De bovenste zaal op de derde woonlaag bevindt zich ten dele in de kap en is omringd door een weergang, die de vier hoektorentjes, onderling verbindt, waarvan een de wenteltrap bevat.

In de veertiende eeuw wordt het huis uitgebreid met vleugels rond een binnenplaats, waartoe de gracht aan één zijde wordt verlegd; het huis Blicksteyn, dat bestaat uit een vierkante toren, groot circa 7,5 x 7,5 meter, wordt herbouwd in de eerste helft van deze eeuw, nadat de oude toren reeds verdwenen is, waarbij het eiland ten koste van de gracht is vergroot.

Gelijktijdig hiermede wordt de oorspronkelijke motte van Bleydensteyn vergroot en omgeven door een nieuwe gracht, op de nieuwe motte wordt een veelhoekige ringmuur gebouwd, met een rechthoekige poorttoren en ronde torens, waardoor enige overeenkomst ontstaat met de burcht te Oostvoorne.

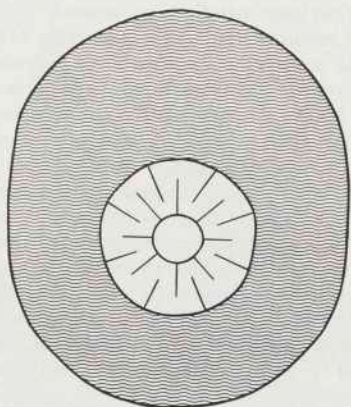
Putten, de tweede apanage van Voorne, is in het begin van de dertiende eeuw uitgebreid met een heerlijkheidscomplex, dat de veertiende eeuwse parochies Geervliet, Spijkenisse, Poortugaal, Kathendrecht en Schoonderloo omvat. Het oorspronkelijk tot Voorne behorende deel strekt zich uit ten zuidwesten van de Maas en ten oosten van de Striene en omvatte de parochies Putten en den Ham.

Binnen de eerste lag het huis Puttensteyn, dat in 1298 wordt vermeld, maar in het begin van de veertiende eeuw ten gevolge van overstromingen verloren gaat.

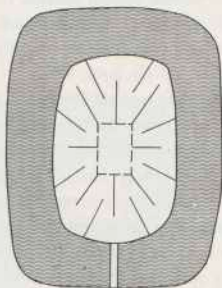
Van het niet Voornese deel van Putten is ten westen van de Maas Geervliet het centrum, waar in 1246 het huis van de heer van Putten wordt vermeld. Dit huis (8) is archeologisch niet onderzocht, in de veertiende eeuw bestaat het uit een rechthoekige aanleg, 35 bij 40 meter, met weermuren en ronde hoektorens, met aan de noord- en oostzijde gebouwen tegen de ringmuur en een vrijstaande gebouw op de binnenplaats.

Dit laatste is mogelijk een overblijfsel van – of gebouwd op de fundering van het dertiende eeuwse huis, waarvan zonder nader onderzoek de vorm niet vast te stellen is.

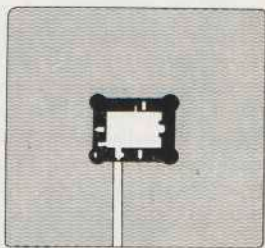
Ten oosten van de Maas bezaten de heren van Putten een centrum te Poortugaal (9) op een terrein, waar sedert de negende eeuw een centrale boerde-

Zwartewaal (4) XIII a.

Heenvliet, Bleydensteyn (5) XIII a.

Heenvliet, Ravensteyn (6) XIII c.

rij, met kleine er om heen gegroepeerde huisjes, aanwezig is, die echter in 1164 en 1170 door het water volledig wordt vernield.

Na de gedeeltelijke herdijking van het land omstreeks 1180 vormt het terrein het centrum van een complex van circa 60 ha hoflanden en worden enkele houten huizen opgetrokken, waarbij een omgracht rechthoekig eilandje ligt van circa 8 x 8 meter, waarop waarschijnlijk een kleine houten toren heeft gestaan. Dit huis wordt tussen 1210 en 1220 vervangen door een bakstenen toren op een 7 meter hoge motte, welke aan de teen een diameter van gemiddeld 24 meter heeft, gelegen op een eilandje van onregelmatige vorm, waarvan de grachten ten dele natuurlijke krekken zijn. De toren is evenals te Zwartewaal op de vers opgeworpen heuvel opgetrokken en in het eerste decennium van de veertiende eeuw afgebroken, waarbij scheefzakken tengevolge van de slechte funderingsconstructie zeker een rol heeft gespeeld; op het terrein naast de motte waren twee houten huizen aanwezig.

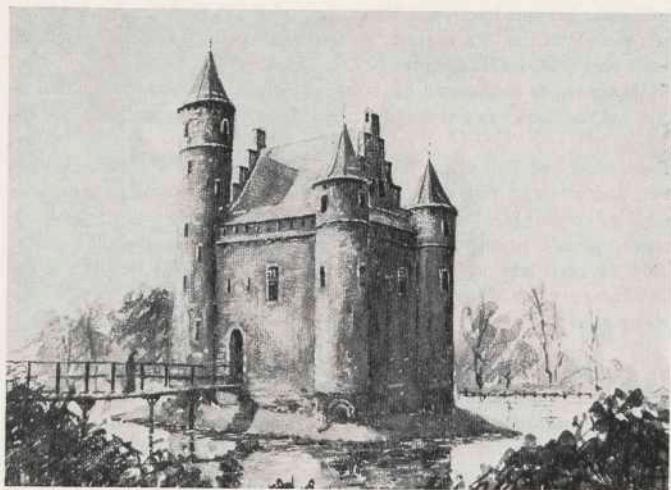
Ter vervanging van dit stenen huis wordt door de heer van Putten op circa 2 kilometer afstand op een ander domein een nieuw gebouwd: 'Valckensteyn' (10).

Dit bezit geen motte, maar bestaat uit een rechthoekige toren 9 x 19 meter, met voor één van de lange zijden een rechthoekige, door een walmuur met weergang omgeven binnenplaats, met twee lage ronde torens op de hoeken; het geheel omgeven door een 20 meter brede gracht.

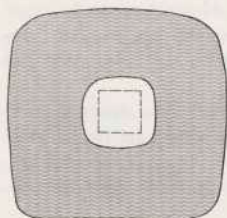
Wanneer de heer van Putten het huis in 1454 onder leenverband verkoopt, wordt nadrukkelijk bepaald, dat de bewoners van het land van Poortugaal in tijden van gevaar zich er met have en goed veilig mogen stellen en dat de heer van Putten er op zijn eigen kosten gevangenen, afkomstig uit de gehele heerlijkheid Putten, mag opsluiten. Vooral uit de eerste bepaling blijkt dat aan dit huis een zekere militaire waarde wordt toegekend.

Twee leenmannen van de heren van Putten bezitten ook stenen huizen, nl. te Spijkenisse (11) en te Kathendrecht (12), zonder mottes en daterende uit de tweede helft van de dertiende eeuw. De toren te Kathendrecht meet 8 bij 10 meter, de muren zijn 1½ meter dik, en is gelegen op de hoek van een vrij groot omgracht stuk land. In 1323 wordt hij leenroerig aan de heer van Putten gemaakt en wordt omschreven als het huis en de veste, de binnenste omgaande gracht en de hofstad waarop het huis staat; in 1361 is sprake van het huis en de voorburcht. In 1372 gaat de polder, waarbinnen het huis is gelegen, door overstroming verloren en omstreeks 1400 wordt de toren gesloopt. Te Spijkenisse wordt eveneens als in 1323 te Kathendrecht gesproken van de veste, het dertiende eeuwse huis is in de tweede helft van de veertiende eeuw gesloopt en vervangen door een stenen boerderij op een lage woonheuvel.

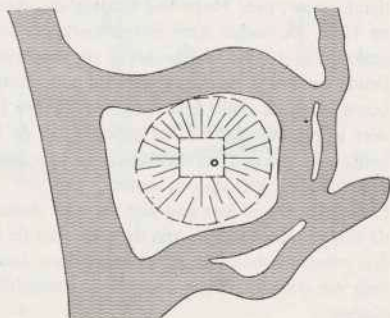
Tussen de hoge heerlijkheid Voorne en Putten ligt de lage heerlijkheid Ab-

Heenvliet, Ravensteyn (6), reconstructie door schrijver.

Heenvliet, Blicksteyn (7) XIII e.

Poortugaal (9) XIII a.

benbroek, het huis hier is een kleine toren, 6,5 x 6,5 meter; de vertrekken zijn niet groter dan 4 x 4 meter, de toren, die omringd is door een gracht, heeft geen motte en is omstreeks 1275 gebouwd (13).

In de veertiende eeuw wordt het huis vergroot door aanbouwen rond de toren, wat ten koste van een deel der gracht gaat.

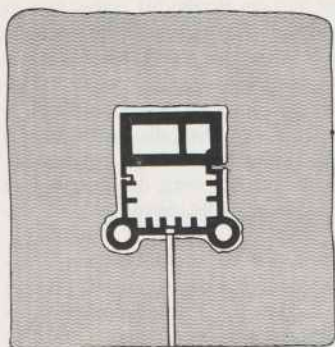
Een andere aan Putten grenzende heerlijkheid, Rhoon, wordt in 1199 als leen door de graaf verkocht met het recht om er een 'castrum vel munitio-nem' te bouwen (14). De koper, Biggo genaamd, die mede namens zijn kleinzoon optreedt, wordt in de akte noch als dominus, noch als militis aangeduid. Er heeft hier nog geen opgraving plaats gehad. Het huis zelf is een allodium, pas in 1394 wordt 'de oude toren van Roeden' aan Arckel leenroerig gemaakt.

Te Capelle aan den IJssel bezit de ambachtsheer een boerderij met bijna 150 ha land, ontgonnen omstreeks 1200, gelegen op ongeveer 10 km van zijn huis te Moordrecht. Omstreeks 1275 bouwt hij op een deel van het erf, dat als een schiereiland in een kreek uitsteekt, een klein bakstenen huis, groot 4 x 8 meter, met wanden die minder dan ½ meter dik zijn.

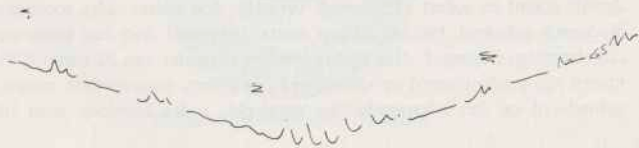
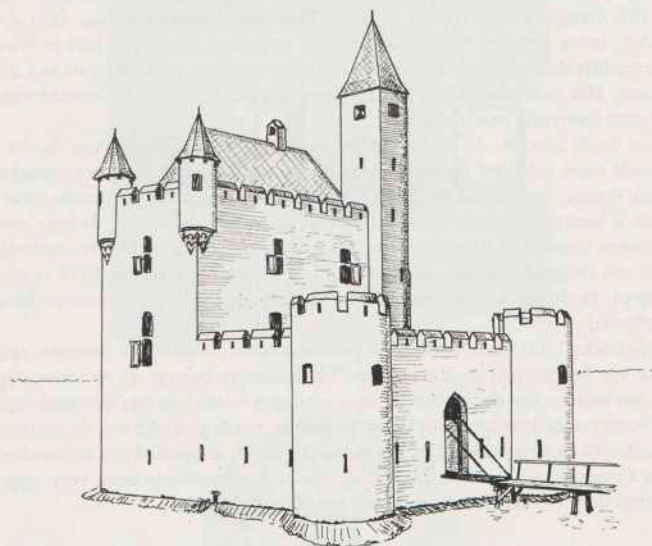
Tien jaar later maakt men door het graven van een 20 meter brede gracht van het schiereiland een echt eiland en bouwt een toren van 10 x 15 meter, waarvan de zijmuur langs de gracht zeer zwaar is, maar de andere drie muren nog geen meter dik zijn, versterkt met steunberen, die een weergang dragen; een stenen muur verbindt de toren met het bestaande huis. Tegenover de toren, aan de andere zijde van de gracht bevindt zich een stenen graanschuur (15). Het complex is in 1351 gesloopt.

Het huis te Honinghen (16) te Kralingen dateert uit het midden van de dertiende eeuw; heer Hugo van Cralinghen, ridder, wordt vermeld tussen 1244 en 1252. De oudste kern is een vierkante toren, groot circa 7,5 x 8 meter, gesloopt in 1351, maar waarvan de fundering in het midden van de negentiende eeuw nog aanwezig was. Bij een veertiende- en vijftiende eeuwse herbouw is op de oude fundering een nieuwe toren opgetrokken, welke ongeveer in het midden van het gebouw aan de binnenplaats lag, dus oorspronkelijk vrij gelegen zal hebben, ongeveer als de toren te Abbenbroek, dus waarschijnlijk niet op een motte.

Een opgraving is hier nog niet verricht, maar wij beschikken over zeventiende eeuwse afbeeldingen van de ruïne van de hand van Roeland Roghman en een schematische plattegrond ervan door Jacob Loys, benevens een beschrijving van de funderingen door ds. J. Craandijk in de Rotterdamsche Historiebladen.

*Poortugaal, Valckensteyn (10)
circa 1305
met reconstructie door schrijver.*

Binnen de parochie Hillegersberg is het huis ten Berghe het oudste huis en bestaat uit een toren van 10 x 10 meter op een 6 meter hoge motte van zand, opgeworpen ter plaatse van een pleistocene opduiking (17). De muren zijn aangelegd op het natuurlijk maaiveld, de motte is opgebracht rond de kelder-verdieping, die 5 meter hoog is en overkluisd door een dubbel tongewelf en slechts toegankelijk vanaf de erboven gelegen verdieping, die ook de toegang tot de toren bevat. Het huis is omstreeks 1240 gebouwd tussen een bestaande, uit de twaalfde eeuw daterende boerderij en het vroeg dertiende eeuwse kerkje; de eerste eigenaar, heer Willem Stoop, ridder, wordt in 1242 vermeld.

Omstreeks 1250 wordt in dezelfde parochie een tweede huis gebouwd, Wedena (18), een toren, groot 10 x 12 meter, omringd door een gracht, zonder motte, de bouwer is het hoofd van het geslacht Bokel, waarbij wij de keuze hebben tussen heer Ghisebrecht Beukele, ridder, vermeld tussen 1226 en 1242 en diens gelijknamige zoon, eveneens ridder, vermeld tussen 1281 en 1285. Gezien het feit, dat het huis van Dirc Bokel, vermeld tussen 1251 en 1266, broer van heer Ghisebrecht senior, leenroerig is aan het huis te Wedena, lijkt de vader het meest in aanmerking te komen voor de bouw van de toren. Het huis is tot 1306 een allodium, wanneer het aan de hofstad van Putten leenroerig wordt gemaakt.

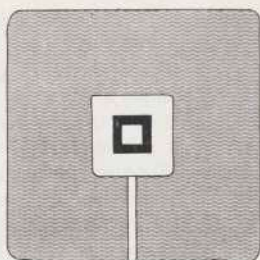
Een derde huis, nl. dat te Crooswijk, wordt in het derde kwart van de dertiende eeuw gebouwd door heer Dirc die Visser, ridder, lid van het geslacht van Voorne, en vermeld in 1281 (19). Het huis met de erbij behorende gronden is leenroerig aan de hofstad van Voorne, welke grond door de heer van Voorne tussen 1247 en 1256 van graaf Willem II is gekocht. Het bestond uit een omgrachte toren, groot circa 12 x 15 meter, welke in 1574 is gesloopt. In de zeventiende eeuw wordt op de oude fundering een nieuw huis gebouwd.

Omstreeks 1300 wordt het leen in tweeën gesplitst, waarbij elk deel aan een tak van het geslacht de Visser komt, het westelijke bestaat uit de toren, die in het midden van de veertiende eeuw ontslagen wordt van zijn leenband met Voorne, maar kort hierna opnieuw leenroerig wordt gemaakt aan de hofstad Rodenrijs te Overschie (22); het oostelijke wordt aangeduid als de woning bij Crooswijk en bevat een boerderij, die in de zeventiende eeuw vervangen wordt door een buitenhuis, genaamd het Huis Rubroek.

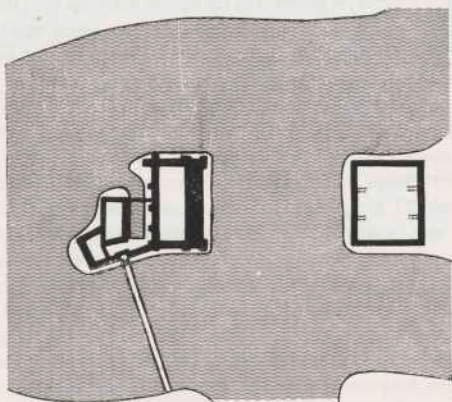
In de parochie Overschie bouwt een familie, die zich oorspronkelijk van Rodenrijs noemt en sedert 1156 wordt vermeld, drie huizen. Het voornaamste, Rodenrijs genaamd, bestaat uit een motte, bekroond door een toren en een cirkelvormige ringmuur, deze laatste met een diameter van 22 meter (20). De muren zijn geconstrueerd op spaarbogen; de pijlers, waarop deze rusten, zijn gefundeerd op het oorspronkelijke maaiveld, zodat hierdoor geen hinder

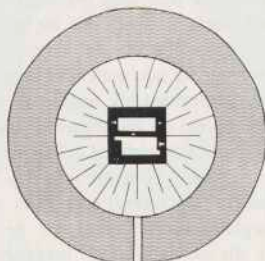
Kathendrecht (12), circa 1300.

Abbenbroek (13) XIII d.

Capelle (15) XIII d.

Hillegersberg, ten Berghe (17) XIII b.

wordt ondervonden van zettingen in het kleilichaam van de motte. Rond de gracht van de motte bevindt zich een aarden wal, welke ook de boerderij omsluit en die eveneens een gracht schijnt te hebben gehad. Het geheel doet denken aan het in Frankrijk en Engeland voorkomende systeem van 'motte and bailey' en is in 1351 gesloopt, in 1921 zijn de aardwerken afgegraven, waarbij de fundatieblokken van de ringmuur en de waterput te voorschijn kwamen. Een kort hierna genomen luchtfoto toont sporen van de motte en de wal, die ook voorkomen op een kaart van 1702 in het Algemeen Rijksarchief. Rodenrijs is een allodium, dat later leenroerig is gemaakt aan de hofstad Brederode.

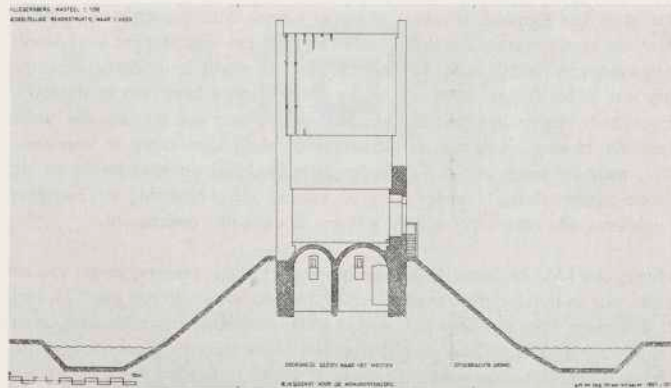
Het tweede huis, ter Nesse, of ter Spangen, dateert uit omstreeks 1240 en heeft een kleine motte.

De toren, 9 x 9,5 meter, is echter niet op de top maar op het talud gebouwd; de muren aan de zijden van de fundering, die in de massa van de motte gebouwd zijn, zijn veel dunner, dan de andere, behalve op het punt waar zij elkander ontmoeten, waarschijnlijk zijn het slechts vulmuren in twee spaarbogen geweest, zodat het opgaande werk overal even zwaar was boven de grondslag, nl. circa 2 meter. Het is mogelijk dat de toren een tweede bouw-fase uit het einde van de dertiende eeuw is, wanneer het huis in het bezit komt van heer Philips uter Nesse, ridder, vermeld in 1307, die het met de erbij behorende 27 morgen land in leen houdt van een oudere tak van de familie, die zich sedert 1328 van Matenesse noemt naar het ambacht, waarvan zij reeds in 1280 ambachtsheren zijn, en hier een van moederszijde geërfd huis bezitten, dat hun zetel wordt, waardoor het oude huis ter Nesse aan een jongere zoon komt, wiens nakomelingen de naam van der Spange gaan voeren, voor het eerst in 1325, naar het riviertje de Spange, dat langs hun landerijen loopt. Het huis wordt in 1351 afgebroken, bij een herbouw een kwart eeuw later wordt de motte uitgevlakt en de fundering van de toren benut bij de bouw van een woonvleugel (21).

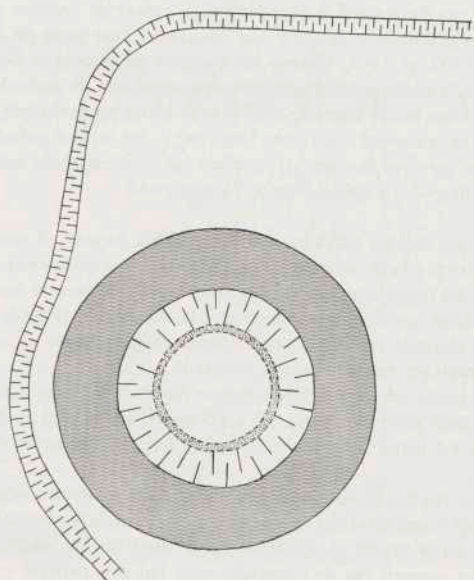
Het derde huis van deze familie, in Schieveen gelegen, is nog niet onderzocht (22). Het wordt eveneens Rodenrijs genoemd en is leenroerig aan het onder (20) genoemde huis. In 1351 wordt ook dit huis op bevel van de graaf gesloopt, maar het is voor het einde van de veertiende eeuw herbouwd.

Een derde huis op een motte is het grafelijke huis, dat later Starrenburg wordt genoemd (23). Het is vermoedelijk omstreeks 1240 gebouwd als zetel van de baljuw, in een polder, die de veelzeggende naam Galchhoeck draagt. In 1283 blijkt het reeds onder leenverband te zijn verkocht aan heer Gilles van Vorscoten, ridder. De toren, 10 x 10 meter, is op spaarbogen gefundeerd evenals dit bij Rodenrijs het geval was; voor de toren ligt een vierkante ommuurde binnenplaats op het talud van de motte, in plattegrond even groot als de toren, die onder meer de toegang bevat en mogelijk ge-dienst heeft als plaats, waar de vierschaar werd gespannen.

ALDEROMER, KASTEEL, 1. TOE
 AARDRIJKE, RECONSTRUCTIE, NAAR 1. TOE

Hillegersberg, ten Berghe (17), reconstructie door schrijver.

Overschie, Rodenrijs (20) XIII.

De abdij van Egmond, die veel goederen binnen deze parochie bezit, heeft hier een 'curtis', vermeld in 1266, welke in 1358 des abts Hoeghe werf wordt genoemd, een toponiem dat in Zeeland gebruikt wordt in de dertiende eeuw om wat in het franse motte, en in het latijn munitio heet, aan te duiden³. Evenals de ridders in deze parochie heeft de abt over een huis op een motte beschikt, te vergelijken met de uithof van de abdij Klaarkamp te Veenwouden, waar de toren, 6,5 x 7,5 meter, is gefundeerd op spaarbogen en de motte oorspronkelijk 4 meter hoog is geweest. De abtswoning te Overschie heeft ten zuidoosten van het dorp gelegen, doch is niet onderzocht.

Omstreeks 1265 beginnen leden van het geslacht van Avesnes, zoons van de tante van de minderjarige graaf Floris V, met de bouw van een groot kasteel te Schiedam. Politieke verwickelingen verhinderen echter de voltooiing ervan en in 1268 zijn zij gedwongen dit Huis te Riviere leenroerig aan de graaf te maken (24). Het oorspronkelijke project schijnt te hebben bestaan uit een trapeziumvormige, ommuurde binnenplaats, 45 x 50 meter, met vierkante hoektorens, met in een hoek op de binnenplaats een grote toren of donjon, 12 x 12 meter, met muren van 3 meter dikte, welke door een binnengrachtje van de rest van het kasteel is afgezonderd. Wanneer de Avesnes graven van Holland zijn geworden is opnieuw aan het kasteel, met name de donjon, gewerkt van 1300 tot 1304, waarna het complex onvoltooid is blijven liggen tot het in 1339 onder leenverband verkocht wordt aan de ambachtsheer van Matenense. Deze bouwt tegen de donjon twee kleine woonvleugels, maar laat de rest van de oorspronkelijke opzet onvoltooid, dat als een gedeeltelijk door grachtmuren omgeven langgerekt voorplein bij het kleine huis met zijn grote toren blijft liggen. Het geheel is in 1574 afgebrand.

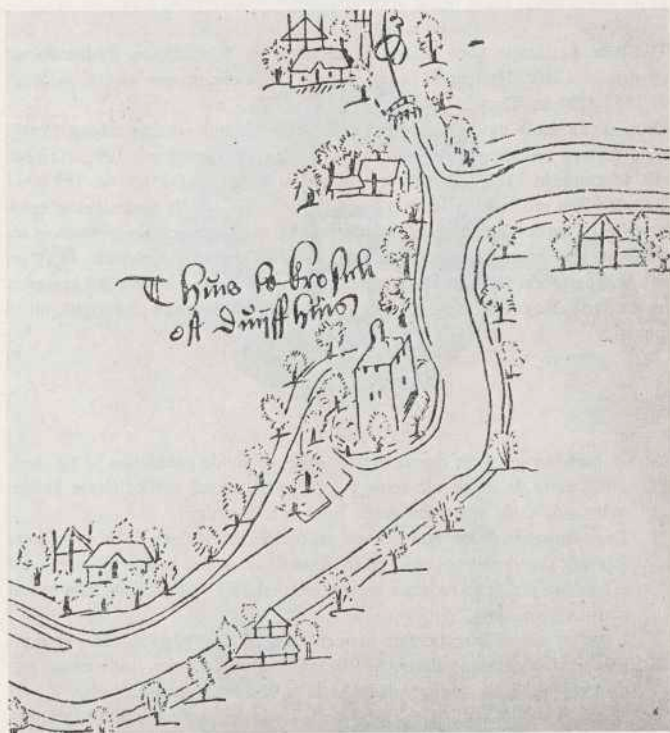
Te Vlaardingenvond zich van ouds een grafelijk domein, nl. een curtis van circa 200 morgen land, waarbij 10 of 12 'mansi', horige hoeven van elk 30 morgen. In het begin van de dertiende eeuw wordt dit domein verkaveld onder verschillende particulieren. Omstreeks 1240 bouwen de beide zoons van een nieuwe eigenaar van drie naast elkander gelegen mansi elk een huis op een motte naast een reeds bestaande boerderij.

Beiden zijn ridder, nl. heer Reinier- en heer Niclais van Hoilede. Het kleinste huis, Holy, heeft een toren, groot 6,5 x 7,5 meter, gefundeerd op spaarbogen, de motte is 4,5 meter hoog en heeft aan de teen een diameter van 19 meter (25).

Het is tot nu toe het kleinste huis van dit type in het Maasmondgebied aangetroffen; het is een allodium en wordt in 1404 leenroerig gemaakt aan Wasenaar. De toren brandt in 1574 uit, maar wordt na het afgraven van de motte en het dempen van de ringgracht weer ten dele hersteld en in de negentiende eeuw gesloopt.

Rotterdam, Wedena (18) XIII B.

Rotterdam, Crooswijk (19) XIII B, detail van een kaart uit 1567 door J. Potter in het Algemeen Rijksarchief.

Het tweede huis 'Joffer Aechtenwoning' is groter en bestaat uit een toren op het talud van de motte met een ringmuur, waarbij ook gebruik is gemaakt van spaarbogen (26). De toren is in de zestiende eeuw nog aanwezig en wordt in 1574 vernield, de laatste resten van de motte zijn in de tweede helft van de negentiende eeuw afgegraven. Ook dit huis is een allodium. Een derde huis te Vlaardingen, gebouwd in het einde van de dertiende eeuw, naast een bestaande boerderij, is Steenhuizen (27). Een trapeziumvormige binnenplaats, 29 x 35 meter, met een vierkante toren, 8 x 8 meter, tegen de binnenzijde van de walmuur. Het huis is een allodium geweest, in 1317 echter door de graaf geconfiscieerd, maar in hetzelfde jaar weer als vrij eigen verkocht en in 1351 op zijn last gesloopt. De fundering van de toren wordt in de zeventiende eeuw benut voor een nieuw torenvormig huis.

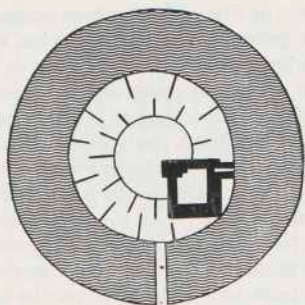
Tenslotte de laatste twee huizen in de parochie Schipluiden, daterende uit omstreeks 1240: 'Hodenpijl' bestaande uit een toren op een motte, gesloopt in 1351 (28) en 'Dorp'.

Dorp is een grote motte, bekroond door een walmuur en drie torens, terwijl rond de teen een tweede ringmuur met lage torens aanwezig is (29). Blijkens een tekening in het kaartboek van het Meisjeshuis te Delft is in 1677 het complex nog grotendeels aanwezig. In het midden van de negentiende eeuw beschrijft Van der Aa in zijn Aardrijkskundig woordenboek de motte nog als een hoge met bomen begroeide heuvel. In 1269 komen Arnold van Dorp en zijn broederszoon Jan van Dorp samen in een akte voor; hoever het complex tot de dertiende eeuw behoort valt niet zonder archeologisch onderzoek uit te maken.

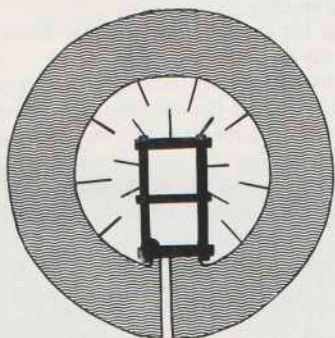
3. *Conclusies*

Uit het hiervoor gegeven overzicht vallen de volgende conclusies te trekken.

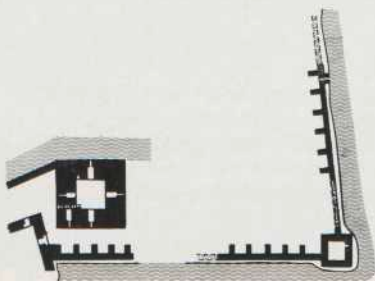
1. Gedurende de dertiende eeuw is een groot aantal verdedigbare huizen gebouwd, vaak naast een reeds bestaande boerderij.
2. Deze huizen worden niet in leen gehouden van de graaf, behalve Starrenburg dat oorspronkelijk grafelijk bezit is en het huis te Riviere, dat echter om politieke redenen en zijn uitzonderlijke grootte tot leen moest worden gemaakt.
3. Voor zo ver wij de stichters kennen, zijn zij allen ridder, een persoonlijke titel. Een uitzondering is Rhoon, maar juist hier is de enige nadrukkelijke toestemming van de graaf tot bouwen van een huis.
4. Nadat in de jaren 1203 en 1204 de tekortkomingen uit militair oogpunt van de uit de twaalfde eeuw daterende mottes duidelijk was gedemonstreerd en de bouw van ronde versterkingen begonnen, blijven deze rid-

Overschie, ter Nesse – ter Spange (21) XIII.

Overschie, Starrenburg (23) XIII b.

Schiedam, te Riviere (24) XIII c.

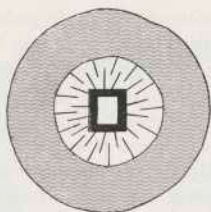
ders torens bouwen op 4½ tot 8 meter hoge mottes, die uit militair oogpunt gezien geen grotere waarde hadden dan een brandkast in de twintigste eeuwse oorlogsvoering; dit verklaart ook de gering belangstelling van de graaf om deze kleine huizen aan hem leenroerig te maken, die in wezen hoofdzakelijk dienden om de rang van ridder van de eigenaar aan te duiden, dus in de eerste plaats als statussymbool.

5. Sedert het midden van de dertiende eeuw worden torens omgeven door brede grachten gebouwd; de motte, die oorspronkelijk het onbrandbare beneden deel van een houten toren is, verliest deze functie grotendeels bij de bakstenen toren, vooral omdat de brede, natte grachten een even grote hinderpaal vormen als de taluds van de mottes.
6. Ruim een kwart eeuw later beginnen de rechthoekige, ommuurde binnenplaatsen, waaraan de torens liggen, te verschijnen, mogelijk als opvolgers van de grotere mottes met ringmuur, zoals Rodenrijs, de Joffer Achtenwoning en Dorp.
Het kasteel van het geslacht van Avesnes te Schiedam mag zeker als een prototype van dit nieuwe model gelden.
7. Omstreeks 1350 blijken deze laatsten een zekere militaire waarde te hebben, vooral als, bijv. in Capelle, waar men in deze tijd een ommuurde voorburcht aan het dertiende eeuwse huis toevoegt, deze worden uitgebreid.
8. In 1351 worden alle huizen van de Hoekse edelen, zonder onderscheid van type, op bevel van de graaf gesloopt, de afkomende materialen komen ter beschikking van de steden, die de graaf hebben gesteund.
9. In dezelfde periode en in het einde van de veertiende eeuw blijken de meeste eigenaren van de nog aanwezige mottes en van de eenvoudige woontorens zich in de steden gevestigd te hebben.
10. Uit een onderzoek naar de materiële welvaart van de bouwers van de kleinste dertiende eeuwse huizen blijkt, dat deze beschikken over 3 hoeven land (90 à 100 morgen), benevens enkele blokken tienden of een visserijrecht.

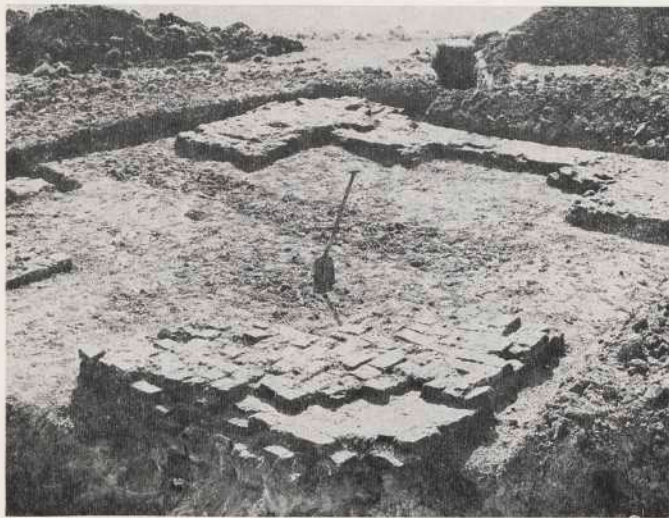
4. *Leenkamers, verbonden aan de genoemde hofsteden*

Aan verschillende van de hiervoor vermelde huizen zijn leenkamers verbonden. De lenen werden gehouden 'van de hofstad van . . .', dit wil zeggen dat zij in strikte zin niet aan het huis zelf, maar aan de grond of erf, waar het op stond, leenroerig waren.

De eigenaar was dus uit hoofde van het bezitten van deze grond leenheer, wat hij dus ook bleef als het huis om een of andere reden verdwenen was. Dat het bezit van een bepaald stuk grond aan de bezitter een zekere status

Vlaardingen, Holy (25) XIII b.

Vlaardingen, Holy (25), de 4 hoekpijlers van de fundering, de tussenruimte rechtsachter is gevuld met metselwerk uit circa 1600.

geeft, is een zeer oud verschijnsel. Reeds de prefeodale adel onderscheidde zich van de overige vrijen door het bezit van een 'edel' goed of handgemaal en nog in de vijftiende eeuw worden lieden als edel erkend in Holland en Utrecht, niet doordat zij afstammen van een bepaalde persoon, maar 'van der hofstede van Heemskerck', 'uuter hofstede van Haestrecht', 'van der hofstede van Harlair', 'uter hofstede van IJsselt' ⁴.

Hier volgen nogmaals in dezelfde volgorde als in de vorige hoofdstukken de hofsteden, waarvan iets omtrent leenkamers bekend is.

Van de hofstad van Voorne (3) worden omstreeks 1372 ruim 320 lenen gehouden, gelegen in de provincies Noord en Zuid Holland, Utrecht, Gelderland en Zeeland. Hieronder bevinden zich hoge heerlijkheden aan weerszijden van de Merwede en langs de Maas en Striene en zeker zeer oude complexen als bijv. te Vreeswijk het collatierecht van de kerk, de hof met de erbij behorende mannen en 7 hoeven land met inbegrip van het gerecht ervan. De oudste leenakte is van 1230.

Deze leenkamer onderstreept nogmaals de bijzondere positie van de heren van Voorne binnen het graafschap Holland. Over de oudste periode tot 1372 zal binnenkort een inventaris met regestenlijst door het Algemeen Rijksarchief worden uitgegeven.

Het huis te Heenvliet of Ravensteyn (6) heeft een leenkamer, waarvan het bestaan blijkt in 1307. De overwegend zestiende- en zeventiende eeuwse gegevens uit de nog aanwezige administratie zijn uitgegeven in 'Ons Voorgeslacht' 1971 en telt in totaal 68 lenen.

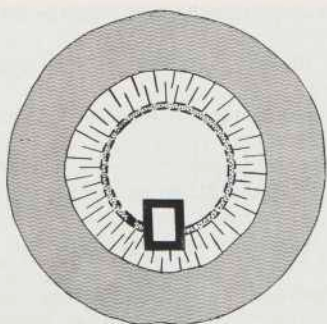
De hofstad van Putten (8) heeft nog een vrij volledige leenkamer administratie, welke in de regestenlijst, uitgegeven door de Provinciale Inspectie der Archieven in Zuid Holland in 1969 en lopende van 1229 tot 1466, terug te vinden is.

Twee lijsten van leenmannen in 1304 en 1361, welke niet in deze lijst voorkomen zijn gepubliceerd in 'Ons Voorgeslacht' 1970, evenals een repertorium op de lenen gelegen op het eiland IJsselmonde (1304-1648) in 1972. Dit laatste repertorium bevat 70 lenen; de oudste Puttense leenbrief is van 1229. Het blijkt niet of de lenen oorspronkelijk geheel of ten dele gehouden zijn van het huis Puttensteyn.

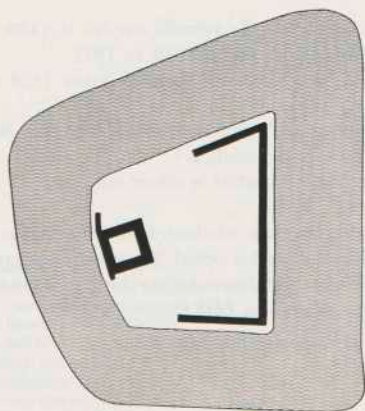
Abbenbroek (13) bezat een leenkamer vermeld o.a. in 1472, waarvan de administratie niet bewaard is gebleven ⁵.

Ook van Rhoon (14) is niet meer dan een leenbrief uit 1570, betreffende het recht van zwaandrift, bekend ⁶.

Van Capelle (15) zijn de bewaard gebleven bescheiden uitgegeven in 'Ons

Vlaardingen, Joffer Aechtenwoning (26) XIII b.

Vlaardingen, Steenhulzen (27) XIII d.

Voorgeslacht' 1963 en betreffen 52 lenen, waarvan het oudste gegeven dateert van 1360.

Dit geldt ook voor Honingen (16) in de jaargang 1962, waarin 126 lenen worden vermeld sedert 1324.

Wedena (18) blijkt reeds in 1281 een leenkamer te bezitten, waarvan de registers verloren zijn gegaan ⁷.

Te Overschie worden twee lenen van Rodenrijs (20) gehouden, vermeld sedert 1299 en respectievelijk 1302, die samen ruim 130 morgen land omvatten. De gegevens hierover zijn te vinden in de leenregisters van Hodenpijl (28), daar reeds in het midden van de veertiende eeuw beide huizen in één hand zijn.

Ter Spangen (21) heeft een uitgebreide leenkamer gehad, waarvan de administratieve bescheiden over Nederland en België zijn verspreid geraakt, de oudste bewaarde brief is van 1390 ⁸.

Het tweede Rodenrijs (22), heeft een kleine leenkamer, vermeld in 1384 en waaraan in het einde van de veertiende en de vijftiende eeuw het huis te Crooswijc (19) leenroerig is ⁹.

Door vererving wordt de administratie ervan verenigd met de leenkamer van Zuidwijk te Wassenaar en komt in de zestiende eeuw aan de heren van Wassenaar, het oude register 'Cralingen' dat de lenen van Rodenrijs en Zuidwijk bevatte is echter uit de leenkamer van Wassenaar verdwenen.

Van het huis te Riviere (24) worden tijdens de heren van Matenesse 32 lenen gehouden, een repertorium hierop is gepubliceerd in de Jaarboeken van de Zuid Hollandse Vereniging voor Genealogie, 1956 en 1961, met als oudste jaar 1344.

Holy (25) heeft 3 achterlenen, die vermeld worden in 1446, het leenregister is gepubliceerd in 'Ons Voorgeslacht' 1959 en 1971.

Hodenpijl (28) heeft 32 achterlenen, vermeld sedert 1328 en gepubliceerd in 'Ons Voorgeslacht' 1965.

Ook Dorp (29) blijkt in 1472 een leenkamer te hebben, waaraan o.a. het huis Boekesteyn in de Lier leenroerig is ⁵.

De verblijfplaats van het huisarchief is echter onbekend.

Voor het gebruik, dat van deze administraties gemaakt kan worden, wordt kortheidshalve verwezen naar het opstel 'Leenkameradministraties als bron voor het historisch onderzoek' door schrijver dezes in 'Contactblad regionale en locale geschiedenis Noord- en Zuid Holland' 1968.

Schipluiden, Dorp (29) detail van een kaart uit 1677 in het kaartboek van het Meisjeshuis te Delft.

¹ Leenkamer Holland, inv. no. 52, f 219 v.

² Idem, inv. no. 90, f 54 v, f 78 v en 79 v, inv. no. 431, f 39, en archief van het Groot Seminarie te Brugge, fonds ter Duinen, inv. no. 556.

³ C. Dekker, Zuid Beveland, blz. 492-502.

⁴ J. Ph. de Monte verLoren, 'De praefeodale adel', in 'De Nederlandsche Leeuw', 1933.

⁵ Leenkamer Holland, inv. no. 283.

⁶ Rotterdamsch Jaarboekje 1938, blz. 7.

⁷ Leenkamer Holland, inv. no. 5, f 50 v.

⁸ Delftse Statenkloosters, Sint Bartholomeus in Jeruzalem, inv. no. 50.

⁹ 'Ons Voorgeslacht' 1965, blz. 240 en als noot 5.

Literatuur betreffende het Maasmondegebied in de Middeleeuwen

A. Opgravingen

'Het Rotterdamsch Jaarboekje'

- J. G. N. Renaud, Oudheidkundige Onderzoekingen in en om Rotterdam, 1942.
J. G. N. Renaud, Starrenburg, 1943.
C. Franx, De strijd tegen het water in het Middeleeuwse Rotterdam, 1945.
S. J. van Gendt, Opgravingen op het Hofplein, 1952.
J. G. N. Renaud, Vondsten van Spangen, 1953.
J. G. N. Renaud, Een middeleeuwse hoeve in Boudewijn Hartsland, 1955.
G. J. Vermaat, Een boerderij in het Westambacht van Catendrecht, 1957.
J. Lengkeek, Sporen van oude bewoning in Hillegersberg, 1960.
C. Hoek, Een kasteel te Katendrecht, 1961.
C. Hoek, Oudheidkundig Bodemonderzoek binnen de gemeente Rotterdam in het jaar 1961, 1962.
C. Hoek, Oudheidkundig Bodemonderzoek te Rotterdam en omgeving in 1962, 1963.
C. Hoek, Oudheidkundig Bodemonderzoek te Rotterdam en omgeving in 1963, 1964.
C. A. A. de Graaf, Opgravingen bij het Historisch Museum, 1964.
C. Hoek, Oudheidkundig Bodemonderzoek te Rotterdam en omgeving in 1964, 1965.
C. Hoek, Oudheidkundig Bodemonderzoek te Rotterdam en omgeving in 1965, 1966.
C. Hoek, Oudheidkundig Bodemonderzoek te Rotterdam en omgeving in 1966, 1967.
C. Hoek, Oudheidkundig Bodemonderzoek te Rotterdam en omgeving in 1967, 1968.
C. Hoek, Oudheidkundig Bodemonderzoek te Rotterdam en omgeving in 1968, 1969.
C. Hoek, Oudheidkundig Bodemonderzoek te Rotterdam en omgeving in 1969, 1970.
C. Hoek, Oudheidkundig Bodemonderzoek te Rotterdam en omgeving in 1970, 1971.
C. Hoek, Oudheidkundig Bodemonderzoek te Rotterdam en omgeving in 1971, 1972.

'Berichten van de rijksdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek'

- J. G. N. Renaud, Het huis te Riviere, Zuid Holland, 1955.
C. Hoek, Kastelen binnen de hoge heerlijkheid Putten, 1962-1963.

'Verslagen van de afdeling Oudheidkundig Onderzoek van de dienst Gemeentewerken Rotterdam'

Deze verschijnen sedert 1962.

'Rotterdam Papers'

- C. Hoek, Oudheidkundig bodemonderzoek rond de Nieuwe Maas, 1968.

B. Opstellen betreffende de middeleeuwse topografie

'Het Rotterdams Jaarboekje'

- J. G. N. Renaud, Spangen en van der Spangens, 1943.
H. C. Hazewinkel, De hofstad Rodenrijs, 1951.
A. A. Arkenbout, De bakens van de Maasmond in de jaren 1534-1548, 1960.

- C. Hoek, De kaart van de drie Schieën, 1961.
 C. Hoek, 's Gravenhuize, 1962.
 C. Hoek, Het huis te Spieringshoek, 1963.
 C. Hoek, Capelle aan den IJssel in de middeleeuwen, 1964.
 C. Hoek, De vuurbakens ter beveiliging van de scheepvaart in de middeleeuwen, 1965.
 A. A. Arkenbout, De Heren van Voorne als opdrachtgevers van 15de eeuwse glasschilderkunst, 1967.
 A. A. Arkenbout, Stormvloedschade gedurende 1374-1375 in het Land van Voorne, 1970.
 C. Hoek, Het kasteel en de kerk te Hillegersberg, 1971.

'Holland'

- C. Hoek, Den Briel en Maerlant, 1969.
 A. A. Arkenbout, Het Hof van de Heren van Voorne te Brielle in de jaren 1373-1564, 1970.
 C. Hoek, Het graven van de Poldervaart, 1971.
 C. Hoek, Maerlant en Teylingen, 1971.
 A. A. Arkenbout, De valkerij in Voorne tijdens de middeleeuwen, 1971.
 M. van der Kooy, De Hof te Schie, 1972.
 C. Hoek, Een vorm van liefdadigheid in de middeleeuwen, 1972.
 C. H. de Cock-van Meer, Capelle aan de IJssel in de middeleeuwen, 1972.

'Hollandse Studiën'

- J. L. van der Gouw, De blaffaard van de memorielanden van Poortugaal, deel III.

'Zuid-Hollandse Studiën'

- J. Belonje, De ridderhofstad Steenhuizen, deel IV.
 J. L. van der Gouw, De Ring van Putten, deel XIII.

'Oudheidkundig Jaarboek'

- J. Kalf, De ontgraving van den burcht te Oostvoorne, 1935.

'Bulletin van de Koninklijke Oudheidkundige Bond'

- R. Meischke, De oude huizen van den Briel, 1965.
 H. Janse, De Sint-Catharijnekkerk te den Briel, 1965.
 J. G. N. Renaud, De ruïne van het huis te Heenvliet, 1965.

'Rotterdamum'

- C. Hoek, Rotterdam en omgeving aan het einde van de middeleeuwen, no. 28, 1972.

'Ons Voorgeslacht'

- C. Hoek, Het huis te Crooswijk, 1963.
 C. Hoek, De voormalige hofstad Steenhuizen in Vlaardingerambacht, 1965.
 C. Hoek, De hofstad bij Crooswijk, later genoemd het huis Rubroek, 1966.
 C. Hoek, Het huis ten Berghe te Hillegersberg, 1971.

'De Nederlandsche Leeuw'

- C. Hoek, De woning van heer Dirk van Hodenpijl te Overschie, 1965.
C. Hoek, De heerlijkheid Abbenbroek en het geslacht van Abbenbroek, 1968.
C. Hoek, De oudste heren van Rhoon, 1969.
G. Ros-de Korte, De geschiedenis van het geslacht van Heenvliet, 1972.

'Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie'

- C. Hoek, Twee middeleeuwse hofsteden te Vlaardingerambacht, 1968.
J. Emmens, Het ambacht Monster A.o. 1378, 1969.

C. Bronnenpublicaties

- J. H. W. Unger en W. Besemer, De oudste stadsrekeningen van Rotterdam, 1899.
J. H. W. Unger, Regestenlijst voor Rotterdam en Schieland tot in 1425, 1907¹.
P. Ernsting en J. D. Winsemius, Regesten van oorkonden en akten voorkomende in de registers van de heren van Putten en Strijen, 1969.

'Nieuwe Bijdragen voor Rechtsgeleerdheid en Wetgeving'

- R. Fruin, Het oudste keurboek van Rotterdam, 1876.

'Oud Vaderlandse Rechtsbronnen'

- H. de Jager, De middeleeuwse keuren der stad Brielle, 1901.
K. Heeringa, Rechtsbronnen der stad Schiedam, 1904.

'Rotterdamsch Jaarboekje'

- J. H. W. Unger, De oudste keuren van Schieland, 1899 en 1900.

'Ons Voorgeslacht'

- C. Hoek, Cohier van de 10e penning van den Briel anno 1945, 1956-1959.
C. Hoek, Een miniatuur leenkamer (Repertorium op de lenen van Holy), 1959 en 1971.
W. Eldering-Niemeyer, Een greep uit het repertorium op de lenen van Oud-Munster, 1960.
C. Hoek, De oudste giftboeken van Matenesse, 1960.
C. Hoek, Cohier van de tiende penning van Poortugaal 1543, 1960.
C. Hoek, Zegels in het gemeentearchief van Schiedam, 1961.
C. Hoek, Aantekeningen uit het familiearchief van Spangen, 1961.
J. H. Brakke, Zegels in het archief van de hoge heerlijkheid Albrantswaard, 1961.
C. Hoek, Het oudste weesboek van Rotterdam (1444-1469), 1961.
C. Hoek, Acten betreffende Zuid-Holland in het cartularium van het klooster Nieuwlicht bij Utrecht, 1961.
C. Hoek, Repertorium op de lenen van Honingen, 1962.
C. Hoek, Zegels in het gemeentearchief van Schiedam, 1962.
C. Hoek, Acten betreffende Schiedam en omgeving in het archief van het Karthuizerklooster 'Het Hollandse Huis' bij Geertruidenberg, 1962.
C. Hoek, Delfshaven, 1962.
C. Hoek, Cohieren van de tiende penning van Charlois en 's Gravenambacht in 1543, 1962.
C. Hoek, Acten uit archieven van Delftse geestelijke stichtingen, betrekking hebbende op de omgeving van Rotterdam, 1963.
C. Hoek, Repertorium op de lenen van Capelle aan de IJssel, 1963.

- C. Hoek, De leenkamer van het huis te Zijl, 1963.
 C. Hoek, Handvesten van Nieuw Matenesse, 1964.
 C. Hoek, Acten betreffende Maasland, 1964.
 J. H. Brakke en C. Hoek, Repertorium op de lenen van Hodenpijl, 1965.
 A. A. Arkenbout, Bronnen tot de geschiedenis van het regulieren klooster van St. Elisabeth te Rugge bij Brielle, 1965.
 C. Hoek, Repertorium op de lenen van de hofstad Made bij Delft, 1965.
 C. Hoek, Repertorium op de lenen van de hofstad van der Wateringe, 1965.
 C. Hoek, Repertorium op de lenen van de hofstad Polanen te Monster, 1966 en 1971.
 C. Hoek, De bezittingen rond Rotterdam van de St. Paulus abdij te Utrecht, 1967.
 A. M. Verbeek, Register van den Vonnissen van Mijnen Heeren die Edele Welgeboren Hooge Heemraden van Schieland 1490-1553, 1967 en 1968.
 C. Hoek, Het Archief van de heerlijkheid Abbenbroek, 1968.
 C. Hoek, Bronnen tot de geschiedenis van het Sint Urselenconvent te Schiedam, 1968.
 C. Hoek, Acten betreffende Zuid-Holland in het archief van het Karthuizerklooster 'Het Hollandse Huis' te Geertruidenberg, 1969.
 C. Hoek, Acten betreffende Maasland, 1969.
 A. M. Verbeek, Consenten van de Edele Welgeboren Hooge Heemraden van Schieland 1495-1542, 1969.
 C. Hoek, Leenmannen van de Heren van Putten en Strijen, 1970.
 C. Hoek, Repertorium op de grafelijke lenen in Maasland, 1258-1648, 1970.
 A. M. Verbeek, Tiende penning over Nieuwerkerck op de IJssel, anno 1561, 1970.
 A. M. Verbeek, Tiende penning over Kralingen, anno 1561, 1970.
 A. M. Verbeek, Tiende penning over Krimpen aan de Lek, anno 1561, 1970.
 C. Hoek, Repertorium op de grafelijke lenen in Kethel en Spaland, 1272-1648, 1970.
 A. A. Arkenbout, Achterlenen van de hofstad Nijenrode in de Lier, Maasland, Naaldwijk en Zouteveen, 1970.
 C. Hoek, Lenen van de domproostdij te Utrecht, gelegen in de provincie Zuid-Holland, 1971.
 A. A. Arkenbout, Repertorium op de lenen van de heerlijkheid Heenvliet, 1971.
 O. A. van der Meer, Het zesde weesboek van Rotterdam (1561-1581), 1971.
 A. A. Arkenbout, Leenmannen van de hofstad van Heenvliet in 1472-1474, 1971.
 C. Hoek, Repertorium op de lenen van de Binckhorst, 1322-1700, 1971.
 A. A. Arkenbout, Lijst van leenmannen en welgeborenen van Heenvliet, 1971.
 A. M. Verbeek, Lenen van het burggraafschap Montfoort te Capelle aan den IJssel, 1972.
 C. Hoek, Repertorium op de lenen van Putten, gelegen in het land van Poortugaal en in de Riederwaard (1304-1648), 1972.
 C. Hoek, Repertorium op de lenen van de hofstad te Hontshol, 1972.

'Jaarboek van Ons Voorgeslacht'

- C. Hoek, Regestenlijst van de charters in het archief van het hervormde weeshuis te Schiedam, 1955.
 J. H. Brakke en C. Hoek, Repertorium op de lenen van Matenesse 1344-1798, 1956 en 1961.

¹ Dit werk, dat de inhoud van 2245 oorkonden tussen 985 en 1425 geeft, is, evenals het voorgaande, nog steeds verkrijgbaar aan het Gemeentearchief te Rotterdam tegen de prijs van f 7,50.

A. A. ARKENBOUT
en
H. van der GRAAF

De kapel en het kapittel van Sint Pancras op het Hof te Oostvoorne

Inleiding

Op de voorhof van de burcht te Oostvoorne bevond zich naast de woon- en dienstgebouwen een aan Sint Pancras gewijde kapel, waaraan sedert 1349 een kapittel verbonden was.

Het terrein van deze voorhof is het tegenwoordige weiland, gelegen tussen het raadhuis en het restaurant Buitenlust en tussen de gracht van de hoofdburcht en de weg.

De hier volgende gegevens zijn voor een belangrijk deel ontleend aan de rekeningen van de rentmeester van de domeinen, en wel aan die van Voorne, aanwezig in het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage (aangehaald als 'Rekening').

BOUWKUNDIGE GEGEVENS BETREFFENDE DE KAPEL C.A.

De priester Taerling (eind zestiende eeuw) vermeldt dat er had gestaan '*een matelijk propere kapel van Sinte Pancras*'¹.

Van Alkemade beschrijft de situatie uit zijn tijd eveneens. '*Daar nu sekere hoogte is, met gras bewassen, van welke Hofkapelle in 1728 eenige overblijfsels der fondamenten bij ons nagespoort en gezien zijn en t sommigen nog heugen mag dat deze fundamenten nog een manshoogte gezien werden*'².

Van Alkemade zegt, dat er eerst een kapel was en dat vrouwe Machteld, vrouwe van Voorne er (in 1349) een kanonery van gemaakt heeft³.

Het is niet onmogelijk, dat er eerst een kleinere, eenvoudige (houten?) kapel heeft gestaan en dat later een grotere (stenen) kapel in de plaats daarvan is gebouwd.

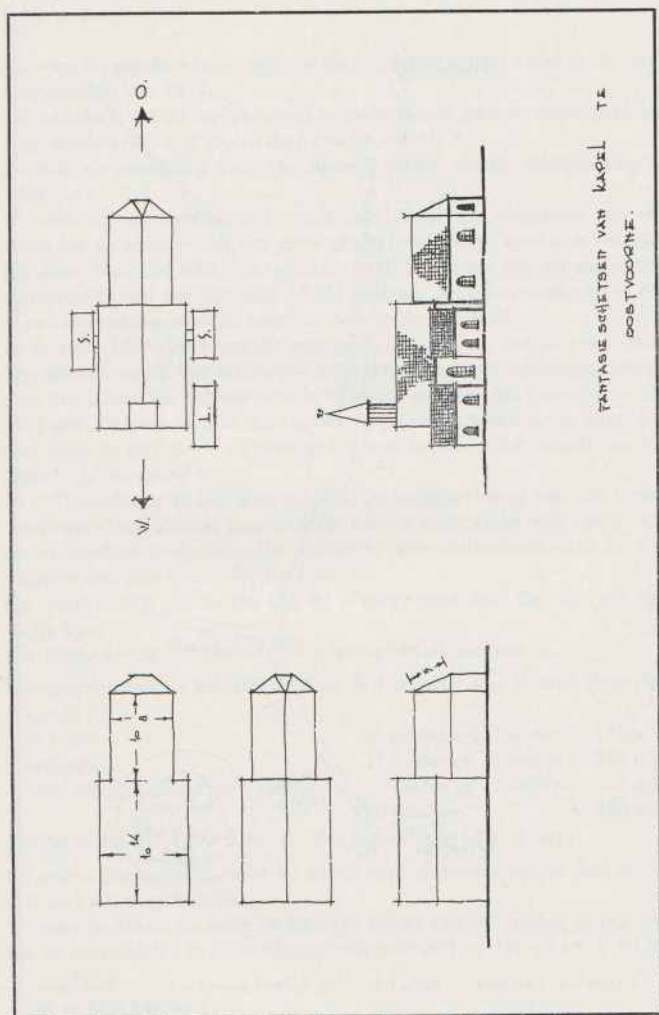
Hiervan is niets bekend. Het is niet onmogelijk, dat bij een archeologische ontgraving nog resten worden gevonden van een bouwsel.

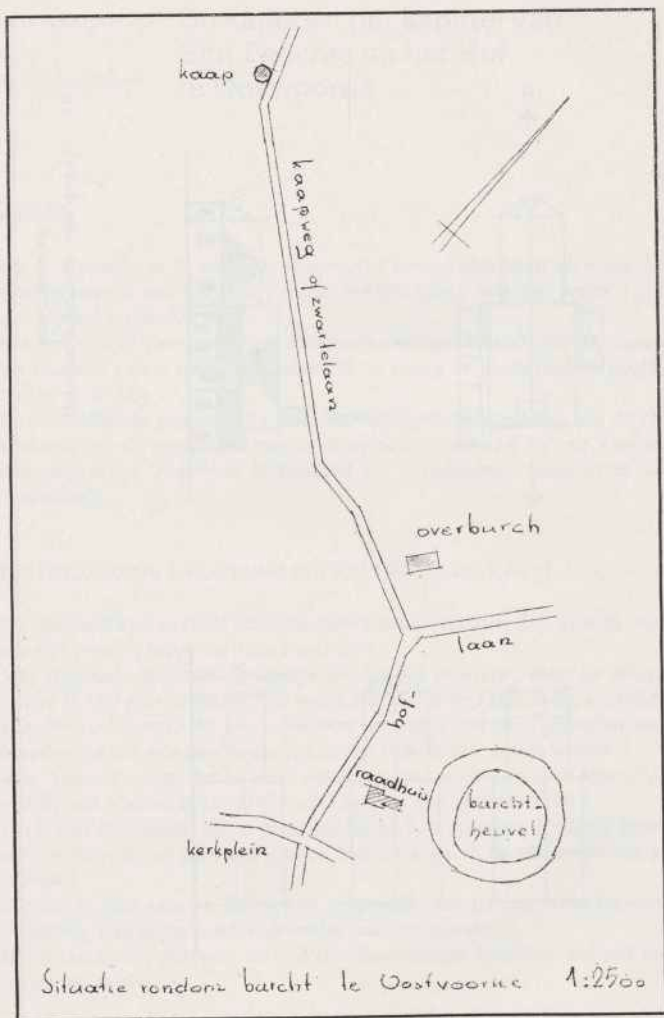
Het kerkgebouw, waarover de onderhoudsrekeningen handelen, bestond uit enkele onderdelen.

¹ A.R.A. Den Haag. Handschriften III afd. no. 774 blz. 100.

² Van Alkemade, deel I, blz. 59.

³ Van Alkemade, deel I, blz. 212.

De vorm en grootte van het gebouw komen duidelijk naar voren in de rekening over het jaar 1531.

'Alzoe t dack van de capelle geheel vergaen was en men de dienst goids op regenachtig weder niet droech daer inne en mochie' ⁴.

Zo luidt de motivering voor een algeheel herstel van de dakbedekking in 1531.

In 1398 was de toestand nog ongunstiger. Toen was tengevolge van een storm (en de grote winde) een gevel van het toenmalige koor naar beneden gekomen. Men had toen wat reparaties verricht, op het dak waren sparren vernieuwd en met riet alles weer gedekt *'overmits dat die cononike gaern een nyewe coor hadde, want sie segge dat hem te cleen is daer'* ⁵.

In de jaren 1401–1403 verricht men grote herstellingen aan de kapel en in deze periode wordt ook het nieuwe koor gebouwd. In de rekeningen schrijft men dan boven een gedeelte van de uitgaven *'uutgeleit ant nieuwe choer van die kapel'*. Dat men alles in steen optrekt blijkt uit de aankoop van grote partijen steen en kalk en de vermelding dat men meester Allert betaalt *'van die cappelle te maetselen'* ⁶.

In 1531 worden er 23.000 leien gekocht. De leidekker neemt aan *'alle t oude scaelgedack van deselve capelle af te breken ende weder van nyews met nyewe scaelgen te decken, elke scaelge bij hem derdendele ende die wel naegelen naar den eysch van den wercke'*.

Dit betekent dus, dat $\frac{2}{3}$ van elke lei overlapt werd door die van twee van vorige rijen.

Het dakoppervlak was dus $\frac{23.000}{3}$ x het oppervlak van een lei.

De opmeting van de dakvlakken door de landmeter van Voorne levert het volgende op.

item t coer	10 roeden min 2 voeten = 158 m ²
voorcapelle	17 roeden en 4 voeten = 277 m ²
de drie schilden achter op t coer	2 roeden en 2 voeten = 45 m ²
	30 roeden = 480 m ² ⁷

Een lei is dus $\frac{480 \times 3}{23.000} = 0,063$ m², dus bijvoorbeeld 18 x 35 cm.

Bij andere gelegenheden, waar het aantal leien gegeven wordt, is deze grootte (0,063 m²) aangehouden.

Wanneer de daken van schip en koor een helling van 60° hebben gehad, dan zijn de oppervlakten in de plattegrond respectievelijk ± 140 m² en ± 80 m².

⁴ Rek. no. 1439, folio 86.

⁵ Rek. no. 1375.

⁶ Rek. no. 1378 en 1379.

⁷ Rek. no. 1439, folio 86-89.

en kunnen de afmetingen bijvoorbeeld 14 x 10 en 10 x 8 meter bedragen. De hoogte der dakschilden is dan 7,5 meter. Het koor was driezijdig gesloten (zie tekening 1a).

De vloer van de kapel was met plavuizen gedekt, een deel ervan was wit. Op het dak van het koor op het ontmoetingspunt van de schilden stond een zwaar kruis. Op een kwade dag raakte het los, sloeg door de leien heen en vernielde *'een colomme ant venster voer in te pancras outaer'* ⁸.

Het schip was van een toren voorzien. Deze werd ondersteund door 6 pilaren, die met lood en leien waren bekleed, evenals de toren zelf. Op de toren stond eveneens een kruis, dat in 1532 genoemd wordt, als het *'in den grooten storm die gesciede snachts nae alre heyligen dach'* gebroken was ⁹.

Boven in de toren was een vloer, die met lood gedekt was tegen het inwatern. Boven die vloer was het uurwerk met de luidklok opgesteld.

Wanneer het uurwerk moest worden gerepareerd, moest de vloer worden gesloopt om het uurwerk naar beneden te kunnen takelen ¹⁰. Boven in de kerk kon via een deur eveneens het uurwerk worden bereikt.

Bijgebouwen

Twee dienstruimten waren er ten behoeve van de eredienst, nl. een *sanctuarium* en een *sacristie*. Het eerste diende als bewaarplaats voor relieken, het tweede als kleedvertrek en als bewaarplaats voor de attributen ten behoeve van de diensten.

Beide waren met een kielgoot aan de kapel verbonden. Beide hadden een voorportaal en waren met leien gedekt.

Verder wordt gesproken over een *loge* of *kluis*. De functie daarvan is door de tijd heen verschillend geweest.

In 1538 worden nieuwe leien gelegd op de loge *'daer de candelaers (voor processies?) en den turf van de capple inne leyt'* ¹¹.

In 1555 blijkt de kluis zeer slecht te zijn. Het stroodak is vergaan, de muren moeten worden gerepareerd en de middelweech ook *'mits dat de selve cluse geheel vergaen was ende de costre daer niet inne wonen en mochte'* ¹².

Blijkbaar was het gebouwtje door de middelweeg (tussenwand) in twee delen gesplitst en was het één voor berghok bestemd en het andere voor kosterswoning. De eerste afdeling wordt in 1549 van nieuwe leien voorzien, nl. 1.600 stuks. De oppervlakte is dan $\pm 50 \text{ m}^2$. De woonafdeling wordt in 1555 van nieuw stroo voorzien.

⁸ Rek. no. 1362.

⁹ Rek. no. 1441, folio 82v.

¹⁰ Rek. no. 1445, folio 81v.

¹¹ Rek. no. 1445, folio 81.

¹² Rek. no. 1458, folio 108.

De loge was '*staande an dezelve capelle*' of zoals het ergens anders heet '*neffens de capelle*'.

Het kerkcomplex kon er dus hebben uitgezien als aangegeven op tekening 1. Enkele in de rekeningen genoemde onderdelen zijn moeilijk thuis te brengen. Zo wordt er gesproken over de '*ghanc van der capellen*' of over '*die ganc die men gaet in die capelle*' en over '*de ganc tussen der camer ende die capelle*'¹³ en tenslotte over '*de langhe ghange die men in die capelle gaet*'¹⁴.

Het is niet onmogelijk, dat er een soort overkapping liep vanaf de grote kamer van de voorburcht (waarover in een volgend artikel zal worden gesproken) naar de kapel, om bij slecht weer veilig over te kunnen lopen. Deze gang wordt genoemd in 1373, 1384 en 1398, later niet meer. Maar dit valt samen met de perioden van de belangrijke en hoge gasten wier komst wordt gemeld.

Deze gang zal na $\pm$ 1400 wel niet meer onderhouden en langzamerhand verdwenen zijn. Vermoedelijk was hij van hout.

Een tweede duister onderdeel vormt het *schoolhuis*. Men spreekt over '*t scoelhuys van der capelle*'. Over de plaats, de grootte en de constructie is verder niets bekend.

Alle gedeelten van de kapel bevatten vele en grote ramen. De meeste glazen waren in een 'harnas' van ijzer gevat, dat door het roesten vaak vernieuwd moest worden.

Een klein onderdeel is van groot belang gebleken voor de situering van het complex.

In 1555 wordt '*noch een nyewe dore achter ande loge ende opt kerchoff te gaan*' gemaakt¹⁵.

De plaats van het kerkhof is door een skelettenvondst in 1959 bekend en daarmee is de plaats van de kerk bepaald¹⁶.

Het kerkhof

Een 17 meter lange dubbele rij skeletten, georiënteerd gelegen, geeft voldoende houvast om de aanwezigheid van een begraafplaats te mogen veronderstellen. De rekeningen bevestigen dit.

De kanunniken komen pas in 1349, maar het is mogelijk, dat ook anderen reeds eerder daar hun laatste rustplaats hebben gekregen, ook al was er rondom de dorpskerk een gelegenheid tot begraven.

¹³ Rek. no. 1365.

¹⁴ Rek. no. 1375.

¹⁵ Rek. no. 1458, folio 108.

¹⁶ In 1959 werden bij graafwerkzaamheden in de Hoflaan tussen het Gemeentehuis en restaurant Buitenlust enkele rijen skeletten gevonden.

De vloer van de kapel moest enkele keren worden hersteld. Dit kan veroorzaakt zijn door binnen de kapel plaats gehad hebbende begrafenissen. Volgens een noot bij van Alkemade zouden de oudste heren van het geslacht Voorne in de kapel begraven zijn. Het kerkhof wordt voor het eerst vermeld in 1474.

DE GESCHIEDENIS VAN HET KAPITTEL EN DE INRICHTING VAN DE KAPEL

Uit de jaren 1275 en 1283 zijn twee geschriften bekend, die melding maken van een kapelaan van de Heer van Voorne, nl.:

1 april 1275: Een akte uitgaande van Heer Aelbrecht ¹ van Voorne voor de abdij van St. Bavel te Gent die de namen bevat '*Dominus Bartelomeus Capelanus noster en dominus Henricus presbiter de Vorne*'.

september 1283: Een akte waarbij Bartelomeus pape te Rieghe (Rugge) en kapelaan van de Heer van Voorne een hofstad schenkt ².

Blijft hier nog de keus tussen een kapel op het hof te Oostvoorne of op dat te Maarland; een akte uit 1277 geeft die plaats duidelijker aan. In de ontvangsten ten behoeve van een kruistocht schrijft men dan onder het hoofd: Registrum Decanatus de Somerlant '*Ostvorne 16 schellingen hollands* ³ *Persona nichil*', d.w.z. dat terwijl de pastoor te Oostvoorne niets betaalde er toch een bedrag van 16 schellingen hollands van de kapelaan aldaar binnenkwam. Men beschikte er dus over een kapel op het hof. Zekerheid hierover geeft de vermelding van twee kapelrieën door Heer Gerard van Voorne (1304-1337) in de kapel te Oostvoorne gefundeerd uit de opbrengst van Mannekens meet in Veckoeck, gelegen tussen Brielle en Zwartewaal.

In april 1349 sticht Vrouwe Machteld van Voorne in deze kapel een kapittel met acht kanunniken. Uit de stichtingsakte ⁴ blijkt dat de kapel ten tijde van deze stichting in het bezit is van 6 kapelrieën gefundeerd voor het zieleheil van de voorouders en de echtgenoot van Vrouwe Machteld. De stichteres voegt nu de inkomsten van deze zes kapelrieën samen en deelt deze in acht gelijke delen. Tevens doet zij aan het kapittel de volgende schenkingen:

1e De parochiekerk van Oostvoorne met al haar bezittingen.

2e De helft van het gors de Rugendijk.

¹ Origineel in het bisschoppelijk archief te Gent, gedrukt in het oorkondenboek Holland Zeeland deel 3, no. 178.

² Afschrift Rijksarchief Utrecht, Bibliotheek Handschriften, inventaris no. 354, folio 17v.

³ Leenkamer Holland, inventaris no. 32.

⁴ Archief rekenkamer der domeinen, tweede geluwe register acte no. 7, folio 7-8v.

3e Drie hont land in het Nieuwland over den Briel.

4e Mannekens meet in Vechoek.

5e Een gedeelte vrij land in Vechoek.

6e Het rietland in Vechoek.

De eerste deken van dit kapittel, heer Jan de Ridder, blijft tijdens zijn leven in het bezit van zijn inkomsten zoals hij die ten tijde van de stichting reeds had, nl. *'St. Pancrasthienden, t land en Bollaertsdijs dat daer toe behoert'* benevens drie prebenden te Brielle. Na zijn dood zullen deze opbrengsten bestemd zijn voor de nieuwe, door de kanunniken uit hun midden te kiezen, deken.

De bezittingen in Vechoek vormen een zeer kwetsbaar gedeelte van de inkomsten van het kapittel. Vechoek is namelijk in de jaren rond 1400 meermalen door stormvloedén getroffen.

In 1375/76 keert men aan de kanunniken een bedrag van 9 groten per gemet uit om hun vrij land, groot 88 gemeten, aldaar te bedijken. In totaal is daarmede een bedrag van 23 pond 71 schellingen gemoeid ⁵.

In 1423/24 is de schade door overstroming in deze of vorige jaren (St. Elizabethsvloed?) zo groot, dat de boeren weigeren om de dijken te herstellen. De Hoge Raad geeft dan aan de kanunniken te Oostvoorne opdracht om tot herstel over te gaan *'dat si den dijk aennemen ende dien dijcken soude soet die landluden niet aennemen en woude'* ⁶.

Het gors de Rugendijk vormt een deel van de latere polder Oudenhorn, in 1356 door heer Floris van Borselen bedijkt. De renten die het kapittel uit dit gors ontvangt worden zeven jaar later (1363) bij verdrag met heer Floris omgezet in $73\frac{1}{4}$ gemet land aldaar, dat het kapittel ten vrijeigen krijgt ⁷. Uit de rekening over de jaren 1373/75 blijkt dat Vrouwe Machteld tijdens haar leven $4\frac{1}{2}$ gemet land in de Oudenhorn van de deken van het kapittel heeft teruggekocht ⁸.

In 1483/85 verzoeken de kanunniken om in 8 gemeten van hun bezit aan vrije vronlanden te mogen moeren; een verzoek dat men hun in 1485/86 toestaat, mits zij een bedrag van 8 ponden groot vlaems ineens betalen, ongeacht of de turf al of niet gestoken zal worden ⁹.

Een aanvulling op de bezittingen in Oudenhorn krijgt het kapittel in 1473,

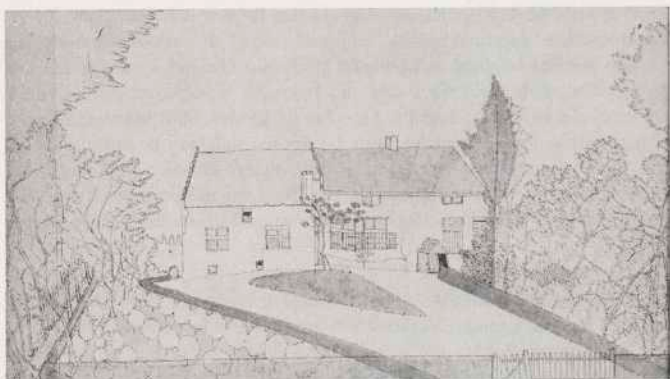
⁵ Rekening no. 1359.

⁶ Rekening no. 1383.

⁷ Archief van de Nassause Domeinraad: Stukken betreffende de rechten en goederen van gravin Anna van Buren, inventaris no. 836, regest no. 313.

⁸ Rekening no. 1358.

⁹ Rekening no. 1405, folio 17v, rekening no. 1406, folio 18v.

Het huis Overburg in 1824.

wanneer jonker Ghijsbrecht van Nijenrode en jonkvrouwe Alienora van Borselen volgens testamentaire beschikking van heer Frank van Borselen een rente van 2 pond per jaar geven uit de opbrengst van het wedergors (weergors). Hiervoor zal het eenmaal per jaar een dienst in de kapel houden voor de ziel van heer Frank en tevens een uitdeling houden aan de armen ¹⁰.

Ook andere inkomsten komen voor. In 1431 schenken Pieter Jansz. en Mariken Beijendr. land aan het klooster van Rugge, belast met een rente van 18 schellingen per jaar ten behoeve van de deken van Oostvoorne en 2 pond ten behoeve van de kanunniken ¹¹.

Landen toebehorende aan het kapittel worden tevens genoemd in sommige belendingen o.a. te Oude Rugg (1413) ¹², Oud Rockange (1400) ¹³ en Strijpe (1420) ¹⁴.

Wanneer Vrouwe Machteld in 1349 de stichtingsakte van het kapittel laat opstellen, worden er verschillende leefregels en bepalingen in opgenomen, waaruit blijkt dat haar de veel voorkomende misstanden wel bekend zijn.

De kanunniken zullen elk jaar op St. Jan een 'cameraer' uit hun midden kiezen, die uit de door hem beheerde inkomsten 96 ponden moet afzonderen,

¹⁰ Als noot 7, regist. no. 1123.

¹¹ A. A. Arkenbout, 'Bronnen tot de geschiedenis van het regulierenklooster van St. Elisabeth te Rugge bij Brielle', in: 'Ons Voorgeslacht' 1965, blz. 293.

¹² Als noot 11, blz. 281.

¹³ Als noot 11, blz. 264.

¹⁴ Als noot 11, blz. 282.

waaruit hij dagelijks aan elke geestelijke een presentiegeld moet betalen voor het bijwonen van de diensten in de kapel, en wel aan ieder per dag vijf penningen. Wie niet, of niet op tijd, aanwezig is, verbeurt een deel van dit bedrag. Van deze boete komt de helft aan de kanunniken en de andere helft dient tot onderhoud van de ornamenten. Als andere strafbare feiten worden o.a. genoemd het tijdens de dienst ontijdig verlaten van de kapel, het praten, roepen of lachen tijdens de mis, enz. Daarentegen heeft iedere kanunnik recht op zes weken vrij van dienst met behoud van inkomsten: *'mach hebben buyten den jaer zes weecken vrij sonder eenich verlies zijner presencie'*.

Het onderhoud van de kapel en de kosten voor de kerkdiensten komen voor rekening van de heren en vrouwen van Voorne. Vanaf de oudste bewaard gebleven rekening over het jaar 1373, tot 1572 komen er elk jaar posten voor die hierop betrekking hebben.

Voor verlichting gebruikt men traan en olie die uit Brielle en Dordrecht worden aangevoerd. *'item gegeven in die weke daer sinte Marten dach in quam van XXI stoep traens elc stoep x groten maect VII pond hollands'*; *'item van desen traen te Voerne te dragen XII d.'*¹⁵; *'item van een tonneken daert in ghedaen was mit andren onkosten X schellingen'*.

Men gebruikt het voor de lampen die in de kapel branden. *'Item gegeven van neuen lampeken in die capelle V schellingen III denier'*¹⁶.

De altaarkaarsen voor gewone of speciale diensten worden vanuit Brielle aangevoerd. *'Item gegeven ter selver tijt van XXXV lb was te vermaken tot outaer kersen t pont III denier maect IX schellingen'*; *'item gegeven van I waghen die desen karsen wech ende weder voerde IIII schellingen'*¹⁷.

Jaarlijks gaat men hiervoor vele keren naar Brielle. *'Item van alle desen vorsecreven wasse te draghen van de Brielle te Oestvorne tot XI tiden elken ganc VIII denier maect VI schellingen III denier'*¹⁸.

Ook voor de speciale diensten op kerkelijke feestdagen vinden wij de extra onkosten vermeld. *'Item gegeven Deric Maenken te Korsavonde van XVI pont was tot outerkaersen tot spinlichte ende tot twee kaersen liber generationis mede te singhen coste te samen III pond XIII schellingen VIII denier'*; *'item gegeven Deric op die selven tijt (Paessche) van XV pont was tot een paeschkaerse ende tot twe tortisen t pont IIII schellingen VIII denier maect III pond X schellingen'*¹⁹.

¹⁵ Rekening no. 1358.

¹⁶ Rekening no. 1360.

¹⁷ Rekening no. 1358.

¹⁸ Rekening no. 1360.

¹⁹ Rekening no. 1360.

Andere posten betreffen wijn, brood en wierook. *'Item Coman Willem van wieroec die si in die capelle ghebesicht hebben IIII schellingen VIII denier'*. Soms vat men deze uitgaven in één post samen zoals in 1375: XLIII pond XVI sc. II d.²⁰.

Speciale inkomsten komen ook voor, bijvoorbeeld wanneer de vrouwe van Voorne in 1352 vijftig schilden geeft, waarvoor de kanunniken zich verplichten 2 memoriën te doen *'ten tijde toe dat men over zee voere'*²¹.

Maar ook andere giften zijn welkom. Zo heeft de pachter van de duinen te Oostvoorne, van het Windgat tot de Heyndijck, de verplichting elk jaar boven de pachtsom met Pinksteren, St. Maarten, Kerstmis, Nieuwjaarsdag, dertien dach en vastenavond aan de deken vier konijnen, elke kanunnik 2 konijnen en de koster 1 konijn te leveren²².

Het blijkt mogelijk uit de rekeningen een (niet volledige) lijst van dekens van het kapittel op te stellen.

1349: Heer Jan de Ridder

1378: Heer Willem van der Steghe

1427: Heer Ghibe Jansz

1438-1470: Heer Jacob uyt Borselen

1519-1535: Heer Gerbrand Simons

1541: Heer Pieter Heindricksz.

1543-1551: Heer Willem van Bronchorst

1569-1571: Heer Zegher van den Braecken

.....: Heer Leon de Gorges

Van deze dekens komt de persoon van Meester Jacob uyt Borselen het duidelijkst naar voren. Wanneer men de geschriften uit die tijd doorneemt blijkt weldra dat hij behalve deken van het kapittel tevens een belangrijke persoon in dienst van de heer Van Voorne is geweest. *'Betaelt de deken van Oostvoorne van een reyse die hij bij bevel van mijnen heer gedaen heeft van Oostvoorne te Utrecht op te recht dach jegens Ghysbrecht van der Haer, was uyt XII dagen'*²³.

In de jaren 1468-1469 is hij zelfs rentmeester generaal van Voorne.

Meester Jacob Jacobsz uyt Borselen heeft eigen huispersoneel, want er is sprake van zijn knecht Daniel en zijn joncwijf (dienstbode). Te Oostvoorne heeft hij ook bezittingen. Waarschijnlijk omstreeks de jaren 1455/56 gaat zijn boerderij aldaar met alles wat er in is in vlammen op. De oorzaak ligt in het in brand vliegen van de vuurboet (= vuurtoren). In de stadsrekening

²⁰ Rekening no. 1361.

²¹ Van Alkemade en Van der Schelling, Beschrijving van de stad Brielle en de lande van Voorne, deel 1, blz. 365.

²² Rekening no. 1448, folio 52.

²³ Rekening no. 5579.

van Brielle over de jaren 1455/56 is sprake van materialen, die gebruikt zijn *'an die cape alsoe die verbrandt was'* en iets verder in dezelfde rekening: *'Item gegheven die vierboeters van XIII daghen die zij na bamisse vierden alsoe die cape verbornt was'*²⁴

Gezien het feit, dat de fundering van de vuurboet te Oostvoorne in 1964 gevonden is, nl. aan de Zwartelaan (Kaapweg), moet deze boerderij daar in de nabijheid gestaan hebben.

Heer Jacob begint een proces tegen de stad Brielle, als eigenaar van de kaap, om schadevergoeding te verkrijgen. In dit proces vinden wij een bevestiging van het door de heer C. Hoek uitgesproken vermoeden, dat de stad Brielle deze kaap van de heilige geest had overgenomen, want de regering van de stad schrijft *'dat zij de erve daer de houten cape nu op staet gecocht hebben jeghen de helighen gheest tot den ghemene oirbaer en de profyte van de ghe-meene lande van Hollant ende Zeelant'*²⁵.

Daarom doet Brielle dan ook alle moeite om van de verantwoordelijkheid af te komen. Er trekken speciale afgevaardigden, nl. burgemeester Willem Huges en Michiel Talegheer naar Den Haag om advies, omdat *'die deken der stede angesproken hadde'*. Michiel reist nog naar Wije en Scevenynge om *'t recht te weten van de vierboeten die daer verbornt waeren'*. Ook Vlaardingen, Schiedam, Rotterdam en Dordrecht worden bezocht om na te gaan of er aanleiding is de vordering van 17 pond niet te betalen²⁶. Wanneer het proces jaren slepende blijft, grijpt heer Frank van Borselen als heer van Voorne in ten gunste van de deken en veroordeelt de stad tot betaling van het bedrag. Ook dan blijft Brielle weigeren, totdat de heer met harde maatregelen dreigt. Het is dan inmiddels 1465 geworden²⁷.

Het is in datzelfde jaar, dat meester Jacob uyt Borselen geld leent met als onderpand zijn huis gelegen naast het hof te Oostvoorne. Mogelijk is dit de herbouw van de vooregenoemde boerderij. Tevens is het zeer waarschijnlijk, dat dit huis identiek is met het tegenwoordige gebouw 'Overburg' te Oostvoorne. Overburg en de teruggevonden fundamenteën van de vuurboet liggen dicht bij elkaar, terwijl de overlevering zegt, dat de bewoning van Overburg in verband stond met het kapittel. Op de achterkant van een tekening gemaakt in 1824 staat o.a. geschreven: *'schetstekening van een oud vervallen huys voorheen behoord hebbende tot de burt van Oostvoorne'*. *'Dit huys tansch bewoond door eene van Marion moet voorheen behoord hebben tot een Roomsche Geestelike stift of Klooster naderhand door Kanunniken bewoond'*²⁸.

²⁴ Tesaurier rekening Brielle 1455/56, folio 22, Gemeentearchief Brielle.

²⁵ Leenkamer Holland, inventaris no. 96, folio 23.

²⁶ Tesaurier rekening Brielle 1461/62, folio 28v.

²⁷ Leenkamer Holland, no. 96, folio 46v.

²⁸ Tekening door kapitein ingenieur P. S. A. Le Fèvre de Montigny d.d. 1824, in het bezit van de familie Van Hoey Smith te Oostvoorne.

Het karthuizer klooster buiten Delft komt in het bezit van deze hypotheek op het huis en dit maakt het mogelijk tot 1600 de verschillende eigenaars ervan te geven:

1465 – 24 december Meester Jacob Jacobsz. uit Borselen priester verkoopt aan meester Jan Standaert een jaar rente van 3½ lb. hollands verzekerd op zijn huis in het dorp Oostvoorne voor het hof van Voorne, belend ten noorden: het huis daar heer Hugo Danez plach te wonen, ten zuiden: de keerweek ²⁹.

1506 – 3 september Cornelia Pietersdr. overleden huysvrouw van meester Lambrecht Jacobsz doctor in de medicijnen heeft bij testament o.a. gegeven aan haar neef broeder Jacop Cornelisz van den Bryele, Karthuizer buyten Delft een rente van 3 pond 10 schellingen verzekerd op heer Pieters huis te Oostvoorne nu toebehorende de heer Cruyningen ³⁰.

(In het register van de 10e penning over het jaar 1543 staat de heer van Cruyningen nog als eigenaar van '*husinghe boomgaert ende bus* (bos)' genoemd ³¹.)

1562 Heer Pieter van Nieuweveen betaalt boven genoemde rente staande op het huis te Oostvoorne gekomen van de heer van Cruyninghen.

1570 Barthout Ariensz van Cranenbrouck betaalt deze rente.

1574 Barthoudt Adriansz. tot Oostvoorne betaalt het convent van de Carthuysers buyten Delft de jaerlicx rente van 2 pnd 12 sch. 6 d. verzekerd op een huis en erve te Oostvoorne eertijts toebehorende de heer van Cruinigen ³².

1580 Als voren ³³.

1600 Gabriel van Berchem Joachemsz betaalt een rente van 2 pond 12 sch. 6 denier verzekert op een huis te Oostvoorne eertijts toebehorende de heer van Cruinigen ³⁴.

Joncheer Gabriel van Berchem is in deze jaren tevens pachter van een deel van de grafelijkheidsduinen, in het jaar 1624 omschreven als '*de duyn en warande tot Oostvoorne streckende van t corte dyccken van de heer van Cruyningen duynen tot de Kyffduynen ende het Berckenrijs*' ³⁵. Uit de akte blijkt, dat hij dit gebied in 1621 opnieuw voor 6 jaren in pacht gekregen heeft, na het als '*oude getrouwe dienaar*' reeds 28 jaar te hebben gebruikt ³⁶.

In 1627 gaat deze pacht over op Bernardijn Ormea ³⁷. Deze is van italiaanse

²⁹ De Delftse Statenkloosters: St. Bartholomeus in Jeruzalem, inventaris no. 3, folio 72v. Algemeen Rijksarchief, Den Haag.

³⁰ Als noot 29, inventaris no. 99, regest no. 304.

³¹ Staten van Holland vóór 1572, no. 327, Algemeen Rijksarchief, Den Haag.

³² Archief van de Rekenkamer ter Auditie no. 4727, Algemeen Rijksarchief, Den Haag.

³³ Als noot no. 32, no. 4728, folio 212.

³⁴ Als noot no. 32, no. 4729, folio 192v.

³⁵ Rekening no. 1522, folio 250v.

³⁶ Besturen Domeinen, inventaris no. 59, no. 166, folio 74v-75v.

³⁷ Rekening no. 1528, folio 262v.

afkomst en een zoon van Scipio Ormea en Adriana Cornelisdr. Bernardijn heeft behalve drie broers ook een zuster Jacomina, gehuwd met Thomas Clotterbooke³⁸. Het is hun zoon Caspar Clotterbooke, die in het veldboek van Oostvoorne aanvangende 1640, als eerste eigenaar van het huis liggende op het perceel Geest no. 4 (Overburg) wordt genoemd.

De overname van de pacht door Ormea en de familieverhouding tussen Ormea en Clotterbooke versterken het vermoeden dat de gegevens over het huis van meester Jacob uyt Borselen en het huis Overburg hetzelfde gebouw betreffen.

Het veldboek geeft de volgende eigenaren voor Overburg:

Caspar Clotterbooke

Willem Clotterbooke

Johan Thedingh Berchout

Engel Dirckse van der Ban

Huig Cornelis Quak

Cornelis Ruygrok en Pieter Hoek

Isaac Brouwer (verkoop febr. 1736)

Van der Hoeve en Jan van Eck

Frans Jobsz. Decker

Philip Pieterse Dekker

Willem Huige Quak

Clotterbooke (waarschijnlijk Willem) heeft Overburg niet zelf bewoond, maar er een huisbewaarder ingezet, genaamd Pieter Janse Bruynswyck. In het quohier van het familiegeld van Oostvoorne³⁹ d.d. 8 januari 1674 schrijft men: *'Op de wooningh van heer Clotterbooke Pieter Janse Bruynswyck doet bouwninghe met sijn vrou ende een kint, een meysje van armen'*.

Pieter is in 1686 te Oostvoorne overleden en op 9 april aldaar begraven⁴⁰. Tijdens zijn leven vinden wij in het quohier van het haardstedengeld (een belasting op het aantal stookplaatsen) van 1667 een verandering aan het interieur van Overburg genoteerd.

In dat jaar wordt er namelijk een bedrag van 6 pond terugbetaald, omdat *'van het huys van heer Cleuterboke daer 2 haersteden ende den oven afgebroken is, dat hij niet en wil betalen'*⁴¹.

Cleuterboke was blijkbaar een zuinig man.

De inrichting van de kapel

Reeds in de oudste rekeningen rond 1373 komen herstelkosten van de kapel voor die aantonen, dat het gebouw al vóór 1373 met leien gedekt en waar-

³⁸ J. G. Frederiks, 'Ormea', in het Algemeen Nederlandsch Familieblad, 1892, blz. 109.

³⁹ Gem. Archief Oostvoorne, no. 135.

⁴⁰ Gem. Archief Oostvoorne, no. 70.

⁴¹ Gem. Archief Oostvoorne, no. 135.

schijnlijk van steen was. Omstreeks die tijd is het bouwvallig, zodat men in 1375/76 een gedeelte moet stutten met twee 'noerdse hout'. Nadat er in 1393/94 een sacristie is aangebouwd, als bewaarplaats van de reliquien, waarvan de bouwkosten ca. 27 pond bedragen ⁴², stort in 1397/98 tijdens een storm een gedeelte van het koor in. Vermoedelijk heeft men toen reeds het plan gehad aan het verzoek van de kanunniken om een groter koor tege- moet te komen, daar men de schade voorlopig met hout herstelt en met riet dekt. Ook de rest van het dak heeft grote schade opgelopen '*want si al ont-dect was van de grote winde*'. Voor deze reparatie gebruikt de metselaar leien ⁴³.

De kosten van het nieuwe koor vinden wij terug in de rekeningen over de jaren 1401/1402 en 1402/1403. Hiervoor worden 12.000 stenen en 49 hoed kalk gebruikt. Het metselwerk neemt 76 dagen in beslag en kost 150 pond. Gezien dit bedrag moet het een ruim koor geweest zijn ⁴⁴.

In 1467/68 is het interieur van de kapel nog in redelijke staat, want wanneer men herstellingen laat doen aan het dak en de goten schrijft men er in de rekening bij '*om te verhoeden dat die altaren ornamenten gordinen en anders daer an ende op wesen niet verderflic werden en souden*' ⁴⁵.

Maar storm, regen en vorst veroorzaken in de loop der jaren herhaaldelijk grote schade en uit alles blijkt dat er meestal onvoldoende gerepareerd is. De gevolgen blijven dan ook niet uit. In 1528 schrijft men dat het dak geheel vergaan is en '*het meer dan tijd is geheel van nieuw verdeckt te weesen*' ⁴⁶. In 1531 lekt het aan alle kanten en de gehele inventaris verkeert in slechte toestand. In de sacristie zijn de banken, voetbanken, kisten en laden geheel vergaan, zodat men ze in dat jaar vernieuwt. Tevens brengt men een nieuw dak en nieuwe goten aan ⁴⁷.

Omstreeks 1539 is de kapel weer in goede staat. De muren zijn van binnen opnieuw gewit, de vloer is voorzien van witte plavuizen. Het hoofdaltaar, ge-wijd aan St. Pancras, en de beide zijaltaren buiten het koor zijn van nieuwe rode kleden en gordijnen voorzien, afgezet met franje. Achter het hoogaltaar is een rond raam en in het westeinde van de kerk een raam van 80 voeten wit glas met een gebrandschilderd gedeelte waarin 's keizers wapenen en dives zijn aangebracht. Aan de kerk grenst de woning van de koster '*de cluse, met stroo en zoden gedekt en voorzien van een bedstede*'. In 1467 wordt de koster van de kapel benoemd tot pastoor van de dorpskerk. In dat jaar geeft heer Frank van Borselen op 13 december een bedrag van vier nieuwe guldens aan heer Pieter Janssone '*coster van der capelle 't Oostvoor-*

⁴² Rekening no. 1371.

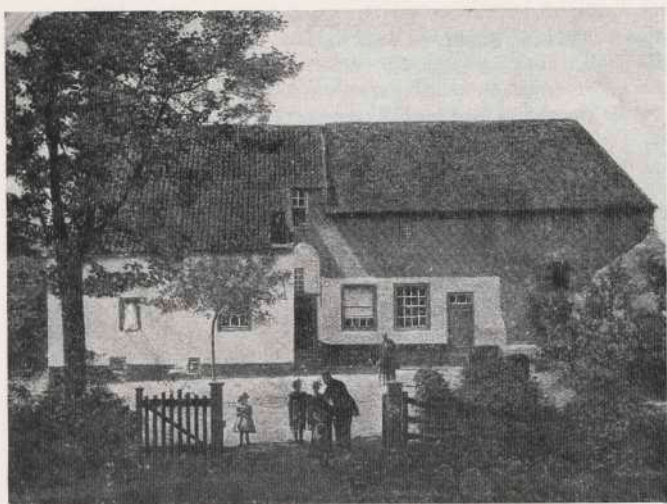
⁴³ Rekening no. 1375.

⁴⁴ Rekening no. 1378, 1379.

⁴⁵ Rekening no. 5591.

⁴⁶ Rekening no. 1437, folio 74.

⁴⁷ Rekening no. 1439, folio 86v-89.

Het huis Overburg omstreeks 1900.

Oostvoorne

De Jacoba hoeve

Het huis Overburg omstreeks 1900.

ne, die zijn eerste misse sanck 't Oostvoorne in de prochiekercke' ^{47a}.

Vanaf 1516 is er sprake van de school, die waarschijnlijk in de buurt van deze kosterswoning gezocht moet worden. Uit archiefstukken blijkt er in de 16e eeuw verband te bestaan tussen het ambt van koster en schoolmeester. Ook de school is met stroo gedekt.

Uurwerk

Reeds in 1373 is er een klok op het hof te Oostvoorne, want men koopt dan voor 57 schellingen '*corden en reepen toten uurclocke*'. Belangrijk is ook de rekening over de jaren 1397/98, wanneer men te Utrecht een nieuwe '*uurclocke*' koopt met een gewicht van 254 pond voor 38 pond 2 schellingen. Ook de kosten van het vervoer zijn vermeld. '*Verteert om deze clocke met dat si coste te Vorne te brenghen 5 pond, 12 schellingen*' ⁴⁸.

Waarschijnlijk was deze klok in die tijd reeds in de kapel aangebracht. Met zekerheid weten wij dat vanaf 1525. De reparatierekeningen noemen verschillende onderdelen en bijzonderheden. De licht geverfde houten wijzerplaat is voorzien van één wijzer. Een hamer met een veer geeft op de klok de 'voorslach' aan, terwijl men voor het gewone luiden de klepel met klokketouw gebruikt. Vooral in de jaren 1520-1570 blijkt het uurwerk in slechte staat te zijn, zodat men er in 1564 in wanhoop bij schrijft dat het '*alletijts stille stont*'.

Naast de kapel staat ook de loge of loods waarin men de turf, de houten kandelaars en ander gereedschap opbergt. Het huis(je) is met pannen gedekt. Ook hier is het verval zo groot, dat in 1549 de houten kap instort.

Een belangrijk bijgebouw is de tegen de kapel aangebouwde sacristie. Hierin bevinden zich de kisten en laden waarin de kerkschatten en misgewaden worden opgeborgen. Er is een haard, zodat er gestookt kan worden.

Dat er in de kapel kostbare voorwerpen en kledingstukken aanwezig waren weten wij aan de hand van twee inventarissen uit de jaren 1511 en 1563 ⁴⁹.

In de loop van de 14e en 15e eeuw heeft het kapittel verschillende schenkingen ontvangen in de vorm van misgewaden en gouden en zilveren voorwerpen die de reliquien bevatten, zodat men aan het begin van de 16e eeuw over een kerkschat kan spreken. De inventaris van 1511 geeft slechts een opsomming van het aanwezige goud en zilver, terwijl die van 1563 een uitvoerige beschrijving van de voornaamste stukken bevat. Hierdoor kunnen

^{47a} Rekening no. 5591.

⁴⁸ Rekening no. 1375.

⁴⁹ Rekenkamer, charters niet Suys, doos 80. Gedrukt in de Nederlandsche Kunstbode, 3e jaargang 1881, blz. 259 door A. M. Lommel S.J. en Haarlemse Bijdragen, Bouwstoffen voor de geschiedenis van het bisdom Haarlem 1937, blz. 430 door J. Smit.

wij ons een voorstelling van deze kostbaarheden maken. De belangrijkste dateert waarschijnlijk nog uit de 14e eeuw en bestaat uit een zilveren kruis waarin een stuk van het heilige kruis besloten is, staande op een door vier vergulde leeuwen gedragen zilveren voet. Op deze voet staat tevens een 'rondeelken' dat een kruisje bevat gemaakt van het kruis van St. Andries.

Dat deze kostbaarheden het eigendom waren van de heren van Voorne blijkt uit de mededeling, dat vrouwe Jacoba van het bovengenoemde hout van het heilig kruis drie stukjes ter lengte van een vinger heeft laten afnemen en door goud heeft laten vervangen. Heer Frank van Borselen laat door de goudsmid Heinric van Groesbeke in 1437/38 een crusifix maken, waarin een stukje van het heilig kruis gezet is. Ook dit stukje zal waarschijnlijk van het bovengenoemde kruis afkomstig zijn ^{49a}.

Verder is er een zilveren vergulde monstrans waar men tijdens de processie het heilig sacrament in ronddraagt. De monstrans wordt vastgehouden door twee engelen met aan hun voeten de wapens van Luxemburg en Voorne. Tussen deze engelen een beeld van onze lieve Vrouwe staande op een voetstuk, waarop de 12 apostelen zijn afgebeeld. Dit kunstwerk zal afkomstig zijn van Elisabeth von Görlitz, sedert 1425 weduwe van Jan van Beieren, gezien de wapens waarbij dat van Beieren ontbreekt. Zij wordt in 1433 als vrouwe van Voorne opgevolgd door Jacoba van Beieren.

In 1546 wordt het door de goudsmid Antonis Jacobs te Brielle hersteld, omdat de voet gebroken is ⁵⁰. *'Vandat hij de monstrancie van t waerdig heilige sacrament van de capelle, die de voet gebroken was, den zilveren voet vermaect ende versien daert van doene was ende oick van nyeux vergult. Ende twaelff ingelsche zilveres daer toe verwrocht, daeraff hem bij denselven rentmeester in presentie van de deecken betaelt es d somme van 4 pond 10 schellingen'.*

Een derde voorwerp is een kristallen met zilver beslagen 'rondeelken' met een doorn uit de kroon van Christus vastgehouden door twee vergulde engelen. Hieraan hangt tevens een buideltje, waarin een gouden kruisje met een stukje van het heilig kruis.

Van dit laatste kruisje zegt men, dat de *'heren van Voorne met een root zijden coirdeken om haeren hals plaeghen te draeghen'*.

Verder zijn er zilveren kandelaars uit de tijd van vrouwe Machteld, een zilveren wierook vat enz.

De inventaris van 1511 bevat een belangrijke lijst van op dat moment aanwezige misgewaden, in tegenstelling tot die van 1563, waarin slechts enkele stukken worden genoemd. Waarschijnlijk is een groot gedeelte als versleten afgedankt. De oudste lijst bevat nog kleding uit de 14e eeuw voorzien van het wapen van Voorne.

^{49a} Rekenkamer no. 5576:

⁵⁰ Rekening no. 1451, folio 100.

*Zegel van het kapittel
van Sint Pancras,
1363⁵¹.*

*Zegel van meester Jacob
uit Borselen, deken van
Sint Pancras te Voirne, 1454⁵².*

Maar ook uit de 15e eeuw worden gewaden genoemd o.a. een blauw fluwelen casuffel met gulden bloemen geborduurd, geschonken door Vrouwe Jacoba en een rode casuffel met toebehoren geschonken door Heer Frank van Borselen.

De deken mr. Jacob uyt Borselen heeft in zijn tijd een rood scharlaken casuffel geschonken met bloemen geborduurd. Van de deken mr. Leon de Gorges is een wit damasten casuffel met toebehoren afkomstig.

Als schenkster van twee misgewaden komt ook vrouw Katrijn Cornelisdr. van Cleyburch, weduwe van Frans Willemsz van Reimerswale voor.

Al deze kostbaarheden, die in de sacristie in kisten en koffers worden bewaard, komen op hoogtijdagen en tijdens de processie onder de ogen van de bevolking. Men heeft er met vrome aandacht naar gekeken, maar ook met hebzuchtige ogen, want in 1565 blijkt alles gestolen te zijn.

In het handschrift van de priester Taerling wordt hiervan melding gemaakt. De rekeningen geven nader bijzonderheden hoe deze diefstal heeft plaatsgevonden⁵³.

⁵¹ Archief van de Nassause Domeinen, deel II, inventaris no. 836.

⁵² Archief van de Abdij van Rijnsburg, inventaris no. 53.

⁵³ Rekening no. 3792.

Twee burgers van Brielle, Francois Gillesz en Pieter Adriaensz Backer trekken gewapend bij nacht naar Oostvoorne en verschaffen zich door het forceren van een venster toegang tot de kapel. In de sacristie breken ze de kisten open en spoeden zich beladen met het goud, zilver en de reliquieën naar Brielle, waar ze hun buit onder een vlierboom bij de noordwestmuur van het St. Catharinen Zusterhuis begraven. Het ligt in de bedoeling dit te zijner tijd weer weg te halen en te verkopen. Maar ook in die tijd werden diefstallen achterhaald. Hoe men de dieven op het spoor is gekomen, zal wel onopgelost blijven, maar op 11 september 1565 staan ze voor de vierschaar te Brielle.

Beiden hebben een bekentenis afgelegd *'buyten pijn ende banden van ijsere gedaan'*. Ze drukken hun spijt uit over het gebeurde en verzoeken nederig om gratie.

Beiden worden veroordeeld tot een hoge boete en de kosten van het geding. Verder zullen ze een half uur lang met een strop om de hals tentoongesteld worden op het schavot te Brielle *'ten exemple van alle gwaetdoenders'* om daarna verbannen te worden uit de stad Brielle en het land van Voorne. Dat is nog het minste, want ze zijn tevens naar de galijen verwezen. Franchois Gillessoen om er te roeien de tijd van tachtig jaren en Pieter Adriaensz. voor de tijd van maar 'vijftich jaren'.

In de kapel heeft men inmiddels de schade hersteld en maatregelen getroffen om herhaling te voorkomen. *'Betaelt Aert Jansz. des Koninklijken Majesteits temmerman van een casin nieuw gemaect in de cappelle in de plaetse daer de juwelen ende reliquien berooft waren, daer anne hij verdient heeft II pond. Betaelt Jan Willemsz. des Koninklijke Majesteits smit van dat hij int voornoemde casin geleverd heeft een ijsere tralie wegende hondertveertien pont tot XII d. het pont facit VII pond IIII schellingen.*

Betaelt noch de selven Jan Willems. van de kist te vermaecken daer de juweelen inne laegen' ⁵⁴.

Valt uit deze diefstal reeds op te maken, dat de eerbied voor godsdienst en kerk sterk is verminderd, ook de geestelijkheid komt haar verplichtingen niet meer naar behoren na. De kerkvisitatie van 1571 toont dit duidelijk aan ⁵⁵. Van regelmatige diensten in de kapel is geen sprake meer, hoewel de ontvangsten voor de te houden missen wel worden geïnd. Er wonen nog maar twee kanunniken te Oostvoorne, een derde is pastoor te Heenvliet en de Deken heeft Brielle als woonplaats gekozen uit vrees voor de geuzen. Voor het zingen van de missen hebben de twee overgeblevenen voor eigen rekening een paar lekebroeders gehuurd. Volgens de pastoor van de parochiekerk zijn deze echter niet te verstaan.

⁵⁴ Rekening no. 1468, folio 108, no. 1469, folio 116.

⁵⁵ F. A. L. ridder Van Rappard en S. Muller, Verslagen van Kerkvisitatiën in het bisdom Utrecht uit de 16e eeuw, blz. 307, 315-320. Werken Historisch Genootschap, no. 29.

Van een goede verstandhouding tussen dorpskerk en kapel is niets meer over, integendeel pastoor en kanunniken beschuldigen elkaar van ontucht en dronkenschap.

Aan het onderhoud van de kapel is weinig meer gedaan, omdat naar de deken verklaart, het kapittel toch overgeplaatst zal worden.

Over die overplaatsing spreekt men reeds in 1563, wanneer de deken Zee-gheer van den Braecken bij de regering van de stad Brielle informeert naar de vrijheid van het (bier) accijns. Men zegt hem dat *'indient hijer te Maerlant vyel, dat alsdan die stede hemluiden gracie van exchijns soude doen gelijck den canonicken van den Briel gedaen wert*⁵⁶.

De kanunniken verzoeken uiteindelijk naar Haarlem verplaatst te worden, een verzoek dat koning Philips II op 15 december 1563 inwilligt. Bisschop Godfried van Mierlo beslist echter dat de kanunniken van Geervliet naar Haarlem zullen komen. Voor Oostvoorne komt er geen verandering. Na de verovering van Brielle in 1572 door de geuzen verdwijnt de kapel uit de rekeningen. Over het kapittel te Oostvoorne spreekt men niet meer. Verschillende geestelijken op Voorne gaan over tot de nieuwe leer, terwijl sommige inkomsten van het kapittel als een erfelijk leen worden uitgegeven. Zodoende leest men in de rekening over het jaar 1657: *'De erjgenamen van heer Seger van der Braecke als transport hebbende van 't Capittel te Oostvoorne van Ostyen ende wierooock omme de dienst te doen als constumelijck was XII lb XII schellingen hollands'* enz.⁵⁷.

BIJLAGE:

Stichtingsacte van het kapittel, volgens een vidimus d.d. 30-5-1349⁵⁸.

'In den name des vaders des zoons ende des heyligen geest amen. Wij Machtelt, vrouwe van Valckenburch van Voirne ende burchgravinne van Zeellant maicken condt ende kenlijck alle luyden dat onze vaders ende ouders daer God die ziele of hebben moet ende wij hier voirmaels zes capelrijen in onse capelle te Voirne gefondeert, gedotiert ende gemaect hebben voir hoire zielen ende wij mit him voir ons, onser trouwen bedghenoete ende sonderlinge voir eene ziele, daer wijs voeren begheeren in verlatenisse hoire sonden wilchore capellane van dezer capelrijen voirs(chreven) na der tijt ende na hoiren state noch mate-licken gefundeert ende gherent zijn, ende wij oeck mercten ende proeven dat in meer-singhen ende vergaderingen van persoenen Gods lof ende eere ghemeert wort ende geloeft

⁵⁶ Stadsresolutie d.d. 21 mei 1563. Gemeente Archief Brielle.

⁵⁷ Rekening no. 1551, folio 262v, 363.

⁵⁸ Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage: Archieven der verschillende besturen over de domeinen afkomstig van de voormalige provincie Holland, inventaris no. 8, folio 7.

De heer drs. J. Fox, Rijksarchivaris der 3e afdeling van het Algemeen Rijksarchief maakte mij erop attent dat het origineel van dit vidimus van deze stichtingsacte berust onder de charters Suys, doos 21. Dit exemplaar bleek echter op verschillende plaatsen beschadigd te zijn, zodat de tekst van de copie in het tweede geluwe register is aangehouden. Tussen haakjes is enkele keren een woord geplaatst zoals dit in het originele exemplaar voorkomt.

in zijnen dienste, hieromme zoe hebben wij bij consente ende wille dezer zes capellaenen voirscreven achte canonicusprovidenden gemaect ende maken van dezen zes capelrijen voirscreven in dezer manieren:

Dat all hoere goeden ende renten zoe waer zij gelegen zijn, die zij nu ter tijt hebben ende desen voirseiden capelrijen toe behoiren zullen alle gheemeene wesen ende evengelicke deylen in achte porcien, uytgenomen heeren Jans des Ridders provende, die overste capellaen es in deser capelle voirseid ende canonick ten Brielle wilchore provende mit hoiren renten wij willen dat hebbe diegheene die deecken sal wesen van desen canonicken voirseit voir zijne dekenie na doede of vrie resignacie heeren Jans voirseit ende teynden doede of vrie resignacie des zelven heeren Jans, zoe en zullen wij of onse nacomelingen van dezer voirseyder capelrijen noch van der providenden ten Brielle die daer in behoirt en gheene giften mere geven als wij ende ouders hier toe hebben gedaen, daer wij of gecomen zijn, maer t capittel gemeene sal kiezen enen deken, wilchore deken sal hebben al dat heer Jan voirseit heeft ten Brielle ende mede in onse capelle voirseit ende tot deser tijt toe gehadt heeft, dat es te verstaene sinte Pancras thiende t landt ende Bollaertsdijck, dat daer toe behoirt ende drie provende ten Brielle voirseit, uytgenomen die offerande van der capellen voirseit, die sal blijven des dekens ende capittels gheemeene ende daer toe sal die deecken in allen goeden ende renten even gelijk mit hunluyden deylen ende als dese deecken voirseit van desen canonicken es gecoren, zoe sullen zij ende den bisscop van Utrecht, jof die gheene die in zijne stat is, presentieren ende die sal hun als recht is confirmeren behoudens ons ende onsen rechten arnnamen ende nacomelingen altoes der giften van den anderen provende voirseit.

Voirt soe geven wij ende incorporeren dese achte canonicken voirseit ende die na hun wesen zullen, tot eeuwelijken dagen in sustenacie hors leven ende in beeteringe der gemeene providenden, die prochiekercke van Oistvoirne die nu tertijt heeft meester Godevaert mit allen hoeren renten ende toebehoeren, soe waer dat zij gelegen zijn, nae doede of vrie resignacie meester Godevaerts voirseit, behoudens ons onsen rechten ernnamen ende nacomelingen der giften dier vicarinen van der kercken voirseit ende den vicaris zijne rechten competencien.

Vort zoe gheven wij ende incorporeren mit onsen vrijen eyghenen wille ende in rechten testamente voir dese zielen voirseit desen selven canonicken ende die na hun wesen zullen in onse capelle voirseit tot eeuwelijken dagen die eene helft van eenen gorse, dat geheten es de Ruge dijk, alsoe dat gors gelegen es mit al zijnen toebehoeren, up meeren ende op minderen ende zoe wat nu tertijt Heynne Arnouts zone oft yemant anders daer in heeft, dat willen wij, dat zij nemen ende heffen van onser ander helft van desen gorse voirseit, die wij behouden ende nyet van der canonicken helft voirseit, sonder eenich wederseggen van ons of van yemande.

Voirt soe geven wij ende incorporeren desen canonicken voirseit Manekins meet gelegen in Vechoec, up welke Manekins meet onse lieve heer onse vader dien God genadich zij twee capelrijen gesticht heeft in der capellen voirscreven.

Voirt zoe geven wij ende incorporeren desen voirscreven canonicken drie hont lants die gelegen zijn over den Brielle int Nyeuwelant, die nu ter tijt Symon Danckaerts zoene ende Monascoen in huire hebben. Behouden ons ende onsen ernnamen van dien drien honden lants voirseit twee gemeten lands.

Voirt soe geven wij ende incorporeren dese can(on)icken voirscreven onse vrijlant in Vechoec, dat boven heren Lauwen Capelrije ons over blijft, dat nu ter tijt Wolbrant (Woelbrant) Heyne zone in huire heeft.

Voirts soe gheven wij hunluyden voirscreven ende incorporeren t Rietlant in Vechoec, dat nu ter tijt Hanneken Bette zone in huire heeft.

Ende alle dese voirscreven goeden, gorsen, landt ende renten die daer af comen zullen tot allen tijden geven wij desen canonicken voirscreven ende die na hem comen zullen ende vertijen ende schelden quyte al recht eygendom, aentaelinghe ende voirwaerde, die wij of onze ernnamen ende nacomelingen mochten hebben tot eenigen tijden jegens onse gifte van alle dese goeden ende bewijsinge voirseit.

Voirt, want der persoenen nyet veele en es, opdat te bet goidsdienst volbracht wordt, soe is

onse wille dat zij alle jaere sint Jansmis te midzomer onder hemluyden eenen cameraer maecken of kiezen zullen, wilchore cameraer ende anders nyemant, es hij deecken ofte simpel canonic, al hoer goet, eest groot off cleyne, up heffen sal ende boren ende van den reesten datter in coemt, sal hij vooren uuyt nemen zesendetnegentich pondt hollantsche ende daer of geven ende ministreren dagelijcx eenen yegelijcken van desen achten canonicen voirscreven twee penningen hollantsche, te matenen eenen penninck te primen, eenen penninck te terciën, ende eenen penninck te sexten, eenen penninck te noene, eenen penninck te vesperen ende eenen penninck te completen ende zoe wije tot dese voirseiden tijde binnen den eersten salme nyet en coemt, die en zal nyet hebben van dien getijde daer hij te laete toe coempt. Ende soe wat van deser versuyminge van presencien voirscreven coemt dat nyet verdient en wort, daer of sal hebben die capelle die een helft te boeken, ornamenten, tymmeringe ende anders hoire gebreck te verbeeteren ende die canoniccken die ander helft in meersinge ende in beteringen hoire gemeene provenden ende de voirscreven versumingen altoes bij den cameraet (cameraer) te blijven tot des deken ende capittels vermaninghe himluyden daer rekeninge of te doene, waert oick dat sake dat eenich cameraer dit zelve gelt bij hem nyet en hield of die presencie dagelijcx nyet en ministrie of waer yemant van hemluyden, waer hij deecken jof simpel canonic, die zijne hant sloege an hoire goet of maenden (moeiden) hoire sculders of van pachte of van anders scout schuldich den capittel, die zouden zij maenen voir den deken ende capittel binnen viertien nachten, dat goet te betalen den cameraer voirseyt of den ghenen dien capittel daer toe sette ofte neen zijne provende soude in penen gaen onder die presente te deelen sonder hope van wedergeven. Ende bleve hij viertienacht voert, soe soudt men hem onder geselschap binnen den chore ende buyten scuouen ende t eyden dien twee viertiennachten, waert dat sake, dat hij danne daer na binnen eenre maent naestcommende nyet genouch en dede, soe soude hij zijne provende verliesen ende onsen gerechten erfgenamen ende nacomingen die te geven nae onsen goetduncken. Ende maninge voirscreven mogen altoes drie persoenen van den capittel doen ende deze achte provenden voirseyt zullen alle priesters hebben, jof binnen jaers worden, nae onser of onser erfgenamen ghifte, of neen, dat zij open zijn ons te geven sonder wederseggen ende selve residencie te doene ende te verdienen, het en dede him noetsaecke van siecten of van andere ongevalle ende een yegelijck van desen canoniccken voirscreven mach hebben binnen den jaere zes weecken vrij, sonder eenich verlies zijne presencie of grossen, uuyt te wesen om oirbaer, die hij te doene heeft ende altoes zijne residencie bieden viertienacht voir sint Jansmis te midzomer voir hem of voir zijnen vicaris, wil hij eenen setten ende bode hij selve zijne residencie ende nyet en dade tweedeel van den jaere scadelicken soe en soude hen nyet baten zijne zes weken noch hij en soude gros up heffen van der onverdiender tijt, noch anders nyet, maer dat daer af coempt, dat sal gaen als voersproken es van der presentien onverdient. Ende die deken ende capittel zullen eene vicaris in zije stat zetten, zijne provende te verdienen metter presencien, behoudens ons ende onsen erfnamen dere gracen, dat wij enen oft twee uuyt himluyden, wien wij willen mogen nemen, die te zeyden binnen of buyten in onsen oirbaer sonder verlies hoere presencien ende grossen alsoe dicke als wij wille. Voirt zullen dese voirscreven canoniccken alle dage vier missen doen, waer of men hoemisse singen sal met noeten, twee sielmissen lesen ende die vierde waer of dat zij se hebben willen nae hoirs selfs goetduncken. Alle sonnedaghe ende heyligh dage te dienen ter hoemissen met dyaken ende subdiaecken ende alle sonnedage ten avonde vigelye te singen ende manedaghes sielmissen, het en waere in dobbelen feesten; waer oeck dat sake dat dese vier missen of dese offici van desen canoniccken voirscreven die die weke hoere ware dagelijcx nyet gedaen en waere, soe zoude ze die deken doen doenden anderen die daer zijn mitten reesten van hoire provende sonder wederseggen.

Ende welck van hemluyden alle dage ter hoemissen nyet en coempt binnen der epistelen, die sal verliesen twee penningen hollants. Ende wije tot alle dobbel feesten nyet en es int choer binnen den eersten salme van elcken getijde, dat hij zijn presencie dobbel verliest ende dit sal gaen als voirseyt is van der presencien ende wije uit choer coemt deze presencien te verdienen, dat hij daer nyet uuyt en gae sonder oirlof des deken, zij en zijn gebracht totten eynde ende dede hij daer boven, zoe verlore hij zijne presencie.

Voirt soe is onse wille, dat een yegelijck canonick die van lijve coemt ter doet, dat hij hebbe een jaer van gracen, maer metter precencien sal men doen verdienen dat jaer voirscreven. Ende desgelijcx sal hebben dat andere jaer van gracen daer na volgende onse capelle die een helft ende dat ander sal gaen in beteringe hoire prevende. Ende dese twee jaer voirscreven mach altoes verdienen die geve wille hij wien wij se of onse nacomelingen ende gerechte erfgenamen geven sullen. Indien dat hij zijne residencie biede, als hij schuldich is te doene ende als hij ter provende es ontfangen, sal hij geven zijne gesellen een halff ame wijns of vijff scellingen groten daer vooren; wie oick permitteren of wisselen wille zijne provende, dien en zullen wij of onse erfnamen en gheenen oirlof geven, noch die canonicken voirscreven nyemande ontfangen in zijne stede, eer hij alle zijne schulders binnen den capittel betaelt heeft of hem daer of ontreit heeft als recht is ende nyemant en sal zijn provende verwisselen noch permitteren het en zij bij onsen of onsen erfname oirlove.

Voirt wye sculder es binnen den capittel of buyten ven eeten of van drincken of van eeniger ander scout, daer die dagen of geleden zijn, die canonick mach die geene die men die scout schuldich es, des avonts doen dagen des anderen dages te primetijt voir den deken ende capittel ende heisschen hem daer zijne scout bekent hij hem daer die scout, die sal hij hem betaelen binnen eenre maent na dien dagen ofte neen hij en sal int choer nyet comen metten anderen ende zijne presencie verliesen, ende des hij nyet en bekent des mach hij hem ontreiden met zijnen eede alst recht es mach mens op hem nyet proeven.

Voirt soe wat canonick zijnen deken nyet onderdanich en waere in alle redelicke dingen, dat hij zijne presencie ende gros verliesen sal tot dien dage toe, dat hij t den deken verbeetert heeft tot des capittels seggen mitten deeken, waer oick dat sake dat yemant van desen canonicken voirscreven dade of zeyde, waeromme dat die deeken voirseyt hem nyet beroupen noch corrigeeren en soude in zijne jegewoirdicheyt, die soude in liggen tot des deekens vermaenen of ander penitencie doen naer der misdaet ende die te setten na goetduncken des dekens ende der gheenre, die hij daer toe roupt. Voirt wye eenich gerocht makende mit spreekken, met roepen, met lachen binnen missen of getijden, die sal t beeteren na den dekens goet duncken. Voirt die zijne geselle versprake sonder redene of vechter waere jegens hem of jegens eenen anderen jof scande dede waert mit woerden of mit daden, die salt beeteren bij den deeken oft capittel ende in zijn huys blijven went hij t hem gebeetert heeft na der misdaet is. Die heymelick heymelicke beeteringe, isse openbaer op aere (openbare) beeteringe. Ende wye heymelicheyt des capittels uutbringt, die sal t beeteren als meeneedich. Voirt soe willen wij, dat zij in allen goeden costumen ordenancien ende statuten die hier nyet bescreven en zijn in goidtsdienst, discipline in den choere ende buyten met religien te gane ende mallicanderen te eeren ende te waerdigen nae hoeren state ende in allen goeden poincten bim te setten, zullen zij him confirmeren ende volgen den doeme van Utrecht ende onsen goidshuysse van den Briele zoe sij naest mogen. Ende omdat wij willen ende begeeren, dat alle dese jegewoirdige giften bewijsinge ordinancien ende saken in gelijckenisse van eenen testamente van ons gemaect desen jegewoirdigen canonicken ende haeren nacomelingen eeuwelicken vast ende gestade blijven, dat zij die renten vredelicke ende rustelicke gebruycken mogen van ons onsen nacomelingen ende erfnamen sonder eenich wederroepen of wederseggen tot allen dagen, soe hebben wij him desen brieff open bezegelt mit onsen segelen ende hebben gebeden ende bidden eenen hoeghen eedele mogende man ende eenen eersamighen vader in gode onsen lieven heere Heeren Janne van Arckel, bisscop van Utrecht, of den geenen die in zijne stede zij, dat hij alle dese voirscreven stucken bij zijnen wille laeten geschien ende auctoriseren wille ende confirmeren.

Gegeven ende gedaen int jaer ons heeren duysent driehondert negen ende veertich des woensdaghes na sinte Ambrosius dach in Apprille.²⁰

²⁰ De transcriptie van de tekst dank ik aan de heer dr. H. C. M. van der Krabben, Chartermeester bij de Derde Afdeling.

In de derde aflevering van onze Hollandse Studiën is op de pagina's 7 tot 66 een studie van W. H. Lenselink over de heren van der Merwede in rechte linie verschenen. Hij heeft daarin de bestaande litteratuur doorgezien, feilen opgespoord, vragen beantwoord en ook een bruikbare samenvatting van onze kennis over dit middeleeuwse geslacht samengesteld. Onvermijdelijk moest hij ook enige vragen onbeantwoord laten en ik neem daarom de vrijheid om voor een tweetal daarvan mijn oplossing aan de hand te doen.

Daar rijst in de eerste plaats op pagina 18 noot 90 de kwestie van Dordsmonde, een naam, die de grens aangeeft van visrechten in de rivier de Dubbel, lopend tot die Wale in het tegenwoordige Heinenoord. Dit Dordsmonde heeft al heel wat verwarring gesticht. Hoewel nergens in de bronnen ooit sprake is van een water, dat de naam 'Dord' gedragen zou hebben, heeft de naam Dordsmonde er voor gezorgd, dat zo'n water naderhand is ontstaan. Dit overeenkomstig de Yssel met Ysselmonde enz. Ik hoop het water 'Dord' met een paar archiefstukken te kunnen dempen. Daartoe kies ik het archief van de Nassause Domeinraad, dl. I, beschreven door S. W. A. Drossaers, inventaris nr. 703, betreffende de rechten van de heren van der Merwede op visrechten in de Dubbel.

We wisten al, dat deze visserij begrensd wordt door Dordsmonde en die Wale. Van dezelfde visrechten heet het echter aldaar, regest nr. 271, dat zij bepaald worden door Dordrecht en de visserij van Wouter van den Wale. Zo blijkt, dat Dordsmonde niets anders betekent dan de grens van de stad Dordrecht. Ter plaatse zou men geen ander water dan de Dubbel gevonden hebben, gebruikt als stadsgracht. De stad lag dus heel gunstig op een schiereiland tussen Merwede en Dubbel. Precies zoals de stad den Briel rechten aan de overzijde van de Gote heeft gehad, zal Dordrecht gebied over de Dubbel hebben bezeten. Wanneer daar een paar optrekjes op verschenen waren, zal de naam Dordsmonde er aan verbonden gebleven zijn. Ook met de begrenzing van de visserij op de Dubbel schijnt mijn uitleg mij volkomen in orde. De stadsvrijheid van Dordrecht strekt zich ook over het water uit, begrijpelijk want dat moet vrij blijven voor de handel. Daarom kan de heerlijke visserij pas beginnen, waar Dordrecht ophoudt en dat is bij Dordsmonde, wat de naam zelf aangeeft.

Een tweede vraag, die Lenselink op pagina 22 van zijn werk aanroert, betreft de verhouding van de heren van der Merwede tot de heren van Voorne voor de heerlijkheid van der Merwede. De schrijver raadpleegde inderdaad het archief van de heren van Voorne zonder evenwel tot een beslissing te kun-

nen komen. Nu heb ik zelf dat archief geordend en het zou droevig zijn als bleek, dat het voor de eerste de beste vraag geen uitkomst zou kunnen bieden. Ik meen dan ook, dat ik de gevraagde opheldering met dezelfde gegevens als de auteur wel degelijk verstrekken kan. Intussen is hem p. 22 blijkbaar ontgaan, dat de heerlijkheid van het ambacht ter Merwede, genoemd in het register Voorne A.B. folio 67 hetzelfde is als de hoge ban (id. folio 17). Dit is de rechtsmacht, waaraan de boetes boven 4 schellingen verbonden zijn. De vermelding folio 67 is bovendien jonger dan die van folio 17 want deze vindt men in de registratie van Gerard van Voorne (1300-1337).

Wie het register Voorne A.B. echter geheel doorleest weet, dat de lenen van Voorne zogenaamde rechte lenen zijn, tenzij uitdrukkelijk anders is aangegeven. Dat blijkt met name uit een volledige akte, die Lenselink afdruckt op pagina 18 noot 92. Op zichzelf al een uitzondering, deze akte, die een goed niet op de oudste maar op een jongere zoon laat komen! Het is dus een speciale regeling. Zo kan ook, tegen vergoeding natuurlijk, bepaald worden, dat een vrouw in een recht leen opvolgt. Zo bijvoorbeeld folio 67 verso nr. 199: de vrouw van Dirk van Teilingen een leengoed met daarbij de vermelding, dat het een recht leen is. Later is aangetekend, dat dit goed verleend is aan Sofie, dochter van Simon van Teilingen. Daar staat niet bij, dat zij het goed in recht leen ontving. Als iemand dus kwaad wil, kan hij proberen staande te houden, dat het leen opeens onversterfelijk of goed was geworden. Ik hoop wel, dat iedereen het met mij eens is, dat daar geen sprake van is. Het is een algemene trek van het register Voorne A.B. om niet meer dan een enkele maal iets uitdrukkelijk te vermelden. Het spreekt, dat een verandering wel steeds genoemd is.

Op 15 februari 1404 beleent hertog Albert van Beieren, graaf van Holland, Willem van Brederode als voogd van diens vrouw, erfdochter van der Merwede, met hun leengoed, zoals Daniel van der Merwede, haar vader, dat hield, onder voorbehoud van zijn rechten (p. 41, bijlage nr. 5). Zo deed ook hertog Jan van Beieren twintig jaar later, wanneer Brederode en zijn vrouw hun rechten aldaar van de hand doen aan Lodewijk, heer van Moerkerke (p. 42, bijlage nr. 6).

Bij het uitblijven van een tijdige specificatie van deze leengoederen is het duidelijk, dat de leenhouders de aard van hun verschillende lenen niet meer duidelijk voor de geest stond. Zij zullen er het beste van gemaakt hebben, dus een onversterfelijk erfleen. De vraag voor de Grote Raad werd, of verschillend leengoed, door een leenman van dezelfde leenheer gehouden, van eender aard moest zijn of dat het boven gemaakte voorbehoud van de leenheer met betrekking tot diens rechten nog na honderd jaar van kracht was. De Raad heeft voor het eerste gekozen dus voor de onversterfelijkheid van het totale leengoed.

Overigens een zonderling schouwspel, dat proces in de zestiende eeuw! Acht-

enveertig jaar heeft het geduurd voor er een definitieve beslissing was gevallen in 1560. Het is mij hier duidelijk geworden, dat ik mijn inzicht in de procesgang zal moeten wijzigen. Mij is altijd bijgebracht, dat het recht zijn loop moet hebben en daarbij niet snelt maar schrijdt. Ik ben nu tot andere gedachten gebracht door deze zestiende eeuw. Het recht schrijdt daar niet, het sprint. Zoals twee profsprinters op de korte baan bewegen de partijen zich langzaam voorwaarts en proberen elkaar ondertussen wat vliegen af te vangen. Ja, op een gegeven moment komen zij helemaal tot stilstand. Ze overleven hun baan zelfs niet maar hun opvolgers gaan, zonder dat wij merken hoe, plots suizend over de eindstreep. Daar ligt de uitspraak voor ons! We kennen daaruit alle overwegingen van de partijen, alleen niet hoe de rechters aan hun oordeel kwamen. Welke knoop zij moesten doorhakken heb ik boven echter al aangegeven.

En waarover ging het proces? Toch maar over een goed van niets, verdronken bij de St. Elisabethsvloed! Daarvoor hebben partijen zich ingezet met een ijver, een betere zaak waardig.

CONTRIBUTIE

De leden van het Contactcentrum, die hun contributie voor 1972 nog niet betaalden, worden dringend verzocht f 15,- over te maken op postgiro 26 800 34 t.n.v. de penningmeester van de Stichting Contactcentrum, Boshuizerlaan 11, Leiden.

Gerestaureerde Dorpskerk van Spijkenisse

Even bezuiden de Botlekindustrieën ligt de 'stad in wording' Spijkenisse. Sinds ook daar hoge flatgebouwen verrezen wordt het silhouet niet langer beheerst door de scheve toren. Deze karakteristieke kruiskerk met opmerkelijk breed middenschip werd in 1521 voltooid als een goed voorbeeld van die eenvoudige laat-gotische baksteenbouwkunst, welke kenmerkend is voor de eilanden langs de zee kust.

Met de nadruk op het exterieur werd deze kerk in 1933-'34 grondig gerestaureerd. In 1969 werd dat prachtig voltooid, waarbij het interieur de meeste aandacht kreeg: door het wegbreken van een scheidingsmuur vormen koor en schip nu weer één geheel, terwijl bepleistering, kroonlampen, hardstenen doopvont, avondmaalstafel en een vernieuwd orgel voor nieuwe luister zorgden.

Onder het motto '450 jaar Dorpskerk' werd in zomer 1971 in het koor 't een en ander over de historie van dorp en kerk tentoongesteld, wat op negen zaterdagen rond 1800 bezoekers trok.

Archeologie

CURSUS ARCHEOLOGIE EN GESCHIEDENIS

In de afgelopen wintermaanden heeft het Contactcentrum een cursus georganiseerd, gewijd aan de betekenis van de archeologie voor de geschiedbeoefening. Het doel van de cursus is geweest historici die weinig ervaring hebben met het betrekken van opgravingsresultaten in hun onderzoek, enig idee te geven van de mogelijkheden die op dit gebied bestaan. De cursus is tot stand gekomen dank zij de medewerking van het Instituut voor Prae- en Protohistorie van de Universiteit van Amsterdam, dat ruimte ter beschikking heeft gesteld, en waarvan een aantal medewerkers intensief bij de organisatie betrokken is geweest.

Zaterdagmorgen 15 januari leidt drs. H. Sarfatij (Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek, Prov. archeoloog van Zuid-Holland) de cursus in met een lezing over de geschiedenis van de archeologische instituten in Nederland, de samenwerking tussen amateur- en vakarcheologen binnen het kader van de mogelijkheden die de monumentenwet biedt, en de wijze waarop resultaten van archeologisch onderzoek worden gepubliceerd.

Op 29 januari behandelt S. E. van der Leeuw (I.P.P.) de bevindingen van de werkgroep van het I.P.P. die twee jaar geleden een onderzoek heeft ingesteld, zowel in het geschreven als archeologische bronnenmateriaal, naar eventuele Noormannenkolonisatie in Nederland. Van het klassieke beeld dat ten aanzien van dit probleem bestaat blijft niet veel heel. Duidelijk toont de spreker o.a. met behulp van dia's aan dat zeer veel tot nu toe voor Viking-materiaal versleten vondsten niets met Vikingen te maken hebben. Van echte kolonisatie door Noormannen is dan ook praktisch zeker nergens in Nederland sprake geweest.

12 februari: C. Hoek (stadsarcheoloog van Rotterdam) behandelt aan de hand van de resultaten van vele van zijn opgravingen problemen rond de 11e-13e eeuw-

se ontginningen in gebieden rond Rotterdam, met name het uitgroeien van de ontginningsboerderij tot het 13e eeuwse verdedigbare huis en het kasteel. Met behulp van een prachtige dia-serie stelt de spreker ingewikkelde archeologische zaken en ontginningsstructuren zonder meer begrijpelijk voor. De resultaten van zijn onderzoeken zijn met name zo rijk, omdat zij niet alleen op opgravingen, maar in even belangrijke mate op archief-onderzoek zijn gebaseerd.

26 februari: Reeds enige jaren zijn Amsterdamse leden van de A.W.N. (de landelijke vereniging van amateur-archeologen) op vrije zaterdagen bezig met het opgraven van het klooster Galilea Minor bij Monnikendam. Drs. E. J. Harenberg (namens het I.P.P. betrokken bij de opgraving) zet de resultaten van de opgraving uiteen, te weten de reconstructie van praktisch de volledige plattegrond van dit laat-middeleeuwse Cistercienserklooster, en vele losse vondsten. J. C. Besteman geeft daarna een overzicht van de gegevens die het geschreven bronnenmateriaal, met name het Diversorium van het klooster, loslaten. Samen weten zij in hun voordrachten heel goed over te brengen, de wijze waarop archeoloog en historicus elkaar vragen moeten stellen en wederzijdse resultaten kunnen aanvullen.

Op 11 maart tenslotte besluit drs. H. H. van Regteren Altena (I.P.P.) de cursus met een overzicht aan de hand van dia's van de resultaten van archeologisch stadskernonderzoek in de binnenstad van Amsterdam, met name van de recente opgraving in de Olofskapel waarbij de fundamente van de Olofspoort en een deel van de oude stadswal zijn onderzocht, alsmede van eerdere opgravingen in de Oude Kerk, de Warmoesstraat en op het Damrak.

Een aantal sprekers hebben syllabussen uitgereikt; er is daarnaar door een aantal Contactcentrummensen later nog geïnformeerd. Helaas moeten wij hen teleurstellen, de voorraad is volledig uitgeput. Wel kunnen wij enige literatuur noemen. Aan-

sluitend allereerst op de lezing van Sarfatij: R. H. J. Klok, Archeologie en Monument, Bussum (Fibula) 1970, alsmede H. Sarfatij, Amateurs der Archeologie in Zuid-Holland, Provinciaal Verslag Zuid-Holland 1969, blz. 47-62. De resultaten van de Viking-werkgroep zijn neergelegd in een rapport dat op beperkte schaal door het I.P.P. is verspreid, maar nu niet meer voorradig is. C. Hoek publiceert zijn opgravingsverslagen geregeld in het Rotterdams jaarboekje en in de Kwartaalverslagen van de afdeling Oudheidkundig Onderzoek van de dienst Gemeentewerken Rotterdam. Ook is van belang zijn artikel Oudheidkundig bodemonderzoek rond de Nieuwe Maas, in: Rotterdam Papers, Rotterdam 1968, blz. 81-88. De historische en archeologische bevindingen rond het klooster Galilea Minor bij Monnikendam zullen hopelijk te zijner tijd in de Hollandse Studiën kunnen verschijnen. Ten aanzien van het Amsterdamse stadskernonderzoek vermelden wij tenslotte: H. H. van Regteren Altena, Town-centre research in Amsterdam, in: Rotterdam Papers, Rotterdam 1968, blz. 121-136, Vondsten onder de Sint Olofskapel, Stadskernonderzoek in Amsterdam, Amsterdam (I.P.P.) 1972 en de overdruk uit het maandblad 'Ons Amsterdam' 1972, blz.

33-66, getiteld 'Amsterdam die kleine stad', een serie artikelen over het middeleeuwse Amsterdam geschreven in het kader van de gelijknamige tentoonstelling, deze zomer gehouden in het Historisch Museum van de stad.

Aan de cursus hebben slechts 30 aangesloten bij het Contactcentrum deel kunnen nemen. Het aantal aanmeldingen is echter veel groter geweest, zodat dit voor ons bestuur een aansporing moet zijn de mogelijkheden voor herhaling van een dergelijke cursus te bestuderen.

P. A. Henderikx

ARCHEOLOGISCH SYMPOSIUM

Evenals in 1966 zal door de archeologische coördinatie-commissie voor het ressort Rotterdam een internationaal symposium worden georganiseerd over het onderwerp: 'Woning en huisraad in de middeleeuwen'.

Het symposium vindt plaats van 20 tot en met 22 maart 1973 in het museum Boymans-van Beuningen te Rotterdam. Nader inlichtingen verkrijgbaar na 15 november a.s. bij het secretariaat van de commissie p/a mevr. T. E. Henkes-Siertsema, 's Landswerf 70, Rotterdam.

Boekennieuws

C. Hoek, *Rotterdam en omgeving aan het einde van de middeleeuwen, beschouwingen rond een vogelvluchtkaat uit het jaar 1512*.

Rotterdam-'s-Gravenhage (Nijgh & Van Ditmar) 1972 [Kleine Reeks Roterodamum, nr. 28; boekje met kaart in rol].

Prijzen: kaart f 10,-; boekje f 12,50.

Ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van Roterodamum verscheen een facsimilé uitgave op ware grootte en in kleuren van een grote kaart uit 1512 van de omgeving van Rotterdam. De kaart behoort bij een proces over de beide Schiekanalen tussen Overschie en resp. Rotterdam en Delfshaven. Het is een prachtig voorbeeld van vroeg 16e eeuwse kartografie en behoort tot de oudste voorbeelden hiervan. Het origineel van de kaart – om onduidelijke redenen niet opgenomen in de inventaris Hingman – hangt ingelijst in de kamer van de Algemene Rijksarchivaris in 's-Gravenhage. De opdracht tot het vervaardigen van de kaart is uitgegaan van de stad Delft. De landmeter is onbekend. Na 1512 is de kaart opnieuw door de stad Delft bij processen gebruikt en waarschijnlijk op die wijze achter gebleven in het archief van het Hof van Holland.

Op de voorgrond is het dorp Overschie natuurgetroon in vogelvlucht afgebeeld. Met name valt de machtige kerk op. Daarnaast staat het slot Spangen met een hoge achtkantige traptoren. De grootste plaats op de kaart is Delfshaven. Duidelijk is de havenkolk te zien met schepen en een vuurbaak op het havenhoofd. Vervolgens is er Schoonderloo: een kerkje met zadeldakten omringd door enkele huisjes. In de linkerbovenhoek van de kaart zien we de westelijke helft van de stad Rotterdam. Tussen genoemde plaatsen in liggen een aantal fraaie alleenstaande boerderijen met rieten daken, enkele galgen, een visser in een bootje aan het werk, een ronde stenen watermolen (een vroeg voorbeeld!), etc.

In de begeleidende tekst, uitgegeven als

deeltje in de kleine reeks van Roterodamum, bespreekt de auteur de kaart en deelt een en ander mee over het ontstaan van beide kanalen, welk ontstaan nauw samenhangt met de stichting van Rotterdam. Achterin het boekje is een verkleinde reproductie van de kaart opgenomen, zodat belangstellenden ook met de aanschaf van het boekje alleen kunnen volstaan.

Boekje en kaart vormen een belangrijke bijdrage voor de vroegste geschiedenis van Rotterdam en omstreken. Een waardige jubileum-uitgave!

v.d.S.

Van Swindens vergelijkingstafels van lengtematen en landmaten.

Uitgegeven en ingeleid door R. Rentenaar. 2 dln. Wageningen, Pudoc, Centrum voor landbouwpublicaties en landbouwdocumentatie, 1971.

Juist de beoefenaren van regionale en plaatselijke geschiedenis moeten dankbaar zijn voor deze uitgave waardoor zij gemakkelijk de vele verschillende oude maten kunnen herleiden. Een consequentie is wel, dat men nu niet meer met goed fatsoen in een publicatie bijv. de oude maat kan laten staan zonder aanduiding van de tegenwoordige waarde. De index van aardrijkskundige namen vergemakkelijkt het zoeken naar de maat van een bepaalde streek, stad of dorp.

De titel ten spijt bevatten de beide boekjes niet de eigenlijke vergelijkingstafels. Zoals in de verantwoording van de manier van uitgeven duidelijk verklaard wordt, is herdruk van die tafels niet meer noodzakelijk. Wij 20e eeuwse Nederlanders zijn immers, anders dan onze voorzaten uit de zgn. Franse Tijd, gewend om te rekenen (en zelfs te denken) met decimalen.

In het tweede deel vinden we de inleiding waarin Rentenaar een helder beeld schetst van de Bataafse tijd, de dynamische periode toen met de her- en univorming van

ons maten (en gewichten) stelsel begonnen werd. Het sluitstuk van dit proces kwam eerst in 1820 met de Wet op het Metrieke Stelsel. Op de vlotte en duidelijke manier die we van hem gewend zijn geeft onze medewerker een overzicht van de vele verwickelingen, meestal sterk politiek bepaald, die het werk aan het uniforme maatstelsel afwisselend stimuleerden en afremden. Dat hij opvallend vaak de termen rechts en links gebruikt ter aanduiding van staatkundige stromingen, is heel suggestief en wij voelen ook de betekenis ervan zeker wel aan. Toch kan hier een zeker gevaar in schuilen. Lezing van het boek Links en rechts in de politiek, van dr. I. Lipschits (Meppel, 1969), leidt wel tot voorzichtigheid in het gebruik van die ingeburgerde termen.

De ongetwijfeld vele gebruikers van deze nuttige uitgave zullen er een welkom instrument in vinden bij hun studie van streek, stad of dorp, zonder zich het hoofd te breken over de links- of rechtsheid van de eenheid van maat als politiek punt. Laten zij echter wel de inleiding en de biografische schets van prof. J. H. van Swinden lezen en proeven.

Bij voldoende belangstelling kunnen ook gelijksoortige uitgaven van Van Swindens vergelijkingstafels van graanmaten, gewichten, vochtmaten en ellematen tot stand komen. Men kan van die belangstelling doen blijken aan de uitgever; postbus 4 te Wageningen.

J.H.R.

Genootschap Oud-Westland verslag 1969-1970, gemeentearchieven van Maassluis en Naaldwijk verslagen 1971:

Uit het Westland komen drie publicaties die ruimere aandacht verdienen dan zij misschien krijgen door de verpakking in ambtelijke jaarverslagen.

Het genootschap Oud-Westland meldt de oprichting van een stichting die een Westlands tuinbouwmuseum zal voorbereiden, met gelukkig belangrijke steun van het veilingwezen. In tegenstelling hiertoe staat de sterk verminderde belangstelling voor het Westlands museum te Naaldwijk, te wijten aan het verdwijnen van het jarelang met succes georganiseerde oogstfeesten. Het genootschap betreurt het wegvalen van deze manifestaties rondom de

druivenprinsen uit cultuur-historisch oogpunt. We hopen in een volgend verslag te lezen dat het bestuur niet bij de pakken is gaan neerzitten.

Het jaarverslag bevat vervolgens een belangwekkende verhandeling over De wegen in het Westland door J. C. van Leeuwen, technisch hoofdamtenaar bij het consulentenschap voor de tuinbouw te Naaldwijk. Men proeve de tegenstelling tussen de nuchtere tekst over (noodzakelijke) verbetering van wegen t.b.v. bedrijfsontsluiting en de onderschriften bij de vele fraaie foto's van oude en nieuwe situaties. Alleen al deze serie documentaire afbeeldingen maakt de goed gestencilde uitgave tot een waardevol bezit.

De archivaris van Maassluis en Naaldwijk, de heer B. Ringeling, die ook secretaris van het genootschap Oud-Westland is, heeft de beide jaarverslagen van zijn archieven weer uitgebreid met ieder een waardevolle bijlage. De verslagen bevatten tussen de noodzakelijke formele berichtgeving altijd wel enkele behartigingswaardige opmerkingen, maar hun belang ligt deze keer toch wel in deze bijlagen. Voor Maassluis zijn het de eerste twee hoofdstukken van een studie over de geschiedenis van het gemeentebestuur sinds de Franse Tijd. Het eerste behandelt de tot standkoming van de stedelijke bestuursvorm voor Maassluis, het tweede de periode onder het reglement voor het bestuur der stad 1824-1851. De gemeenteraad gaf de archivaris opdracht tot deze uitgewerkte beschrijving nadat hij eerder, eveneens op gemeentelijk verzoek, een meer formeel gerichte nota had gemaakt over de ontwikkeling van het gemeentebestuur.

In de verantwoording geeft de auteur aan, welke moeilijkheden er liggen bij dit soort geschiedschrijving. We zijn benieuwd naar het volgende jaarverslag waarin de opvolgende hoofdstukken wel zullen verschijnen.

Het Naaldwijkse jaarverslag heeft als bijlage een eerder in de voormalige Westlandse editie van Het Binnenhof verschenen uitvoerig artikel over de oude kerk van Naaldwijk met het bekende Heilige Geest hofje, eveneens van de hand van de heer Ringeling. Het is een goed gedocumenteerd verhaal met duidelijke en functionele illustraties.

J.H.R.

B. Wander, *Bibliografie Historisch Boerderij-onderzoek*, Arnhem 1971, IV en 76 pag. Uitgegeven door Stichting Historisch Boerderij-onderzoek te Arnhem. Toezending na storting van f 7,50 + f 1,- porto op giro nr. 897058 van deze Stichting te Arnhem.

Een bijzonder nuttig hulpmiddel voor ieder die zich wil oriënteren, niet alleen over boerderij-onderzoek in engere technische zin, maar over allerlei wat met het leven op en om de boerderij te maken heeft.

De meer dan 700 titels beslaan de periode van het begin van het boerenhuis-onderzoek tot 1970. Voor de publicaties van na 1960 is naar volledigheid gestreefd, van de ouderen werd alleen het belangrijkste opgenomen. Terecht wijst de samensteller daarbij op het belang van de geschriften die naar hun feitelijke inhoud niet meer belangrijk zijn bij de tegenwoordige stand

van het onderzoek, maar die illustratief zijn voor de wijze waarop de belangstelling voor het onderwerp, i.e. de traditionele landelijke bouwkunst, zich heeft ontwikkeld. Hij heeft dus nu toch reeds het materiaal voor de later te schrijven geschiedenis van het boerderij-onderzoek willen aandragen. Het is goed, dat dit aspect van een bibliografie eens nadrukkelijk naar voren komt.

Dankzij de gedetailleerde indeling, de twee registers en de lijst van aangehaalde tijdschriften levert het gebruik van deze bibliografie geen problemen op. Dat de interne volgorde niet altijd even duidelijk is, zal immers voor de gemiddelde gebruiker geen bezwaar zijn, evenmin als de uit onze eigen jaarlijkse bibliografie in Holland al bekende moderne spelling van aardrijkskundige namen. Men late overigens de korte inleiding niet ongelezen.

J.H.R.

Agenda

„OUD-ROTTERDAM IN LITHO'S”

In het prentenkabinet van het Historisch Museum Rotterdam aan de Korte Hoogstraat 31 wordt van 14 oktober tot 4 december een tentoonstelling gehouden van Rotterdamse stadsgezichten uit het midden van de vorige eeuw. Het betreft een keuze uit de reeks kleurenlithografieën op dit gebied, die het museum bezit. De tentoonstelling is ingericht omdat juist de litho of steendruk uit deze tijd een beetje een verwaarloosd genre is geworden, dat lange tijd misschien teveel is gezien als karakteristiek voor de als 'muf' en 'kleinburgerlijk' beschouwde periode van Hildebrands Camera Obscura.

In werkelijkheid getuigen de nu getoonde litho's echter niet alleen van een vaak verbluffend vakmanschap, maar vele hebben met hun tere kleuren en aardige compositie wel terdege een zekere artistiekeit. Genoeg tenminste, om ze eens apart te tonen.

De lithografie, omstreeks 1800 ontwikkeld door de Tsjech Aloys Senefelder, genoot door de gemakkelijke, relatief goedkope,

en praktisch onbeperkte verspreidingsmogelijkheid, in de vorige eeuw, tot aan de opkomst van de fotografie, een immense populariteit. Talloos zijn de boekillustraties, affiches, losse prenten en kaarten die in dit vlakdrukprocédé, verre voorganger van onder meer onze moderne offsetdruk, in omloop zijn geweest. In Frankrijk paste de beroemde caricaturist Daumier de litho in zijn kunst toe, en Toulouse-Lautrec werd later de eerste grootmeester van de gekleurde affiche in deze techniek.

De Rotterdamse litho's dateren alle uit de periode rond 1840-1870. Bekende plaatsen en bouwwerken van de stad, zoals de Boompjes, de Koningsbrug, diergaarde Blijdorp, de spoorlijn, het oude en 'nieuwe' stadhuis, het gebouw van de Yachtclub en vele andere herinneringen aan het Rotterdam van vroeger zijn in deze pretentieloze maar aardige prenten vereeuwigd.

Als toegift op deze expositie wordt in het museum, beginnend om één uur, op elk heel uur een dia-voorstelling gegeven van kostelijke straatbeelden uit het vooroorlogse Rotterdam.

R. J. Spruit

HOLLAND wordt toegezonden aan de leden van de Historische Vereniging voor Zuid-Holland en aan de aangesloten en bij de Stichting Contactcentrum.

De *Historische Vereniging voor Zuid-Holland*, opgericht in 1947, stelt zich ten doel de kennis van haar leden betreffende de geschiedenis van de provincie Zuid-Holland te bevorderen door middel van publikaties en het organiseren van excursies naar voor de geschiedenis van dit gebied belangrijke plaatsen, dit in combinatie met lezingen en rondleidingen door deskundigen.

De *Stichting Contactcentrum*, opgericht in 1967, stelt zich ten doel voorlichting te geven aan en contact te leggen tussen de actieve beoefenaars van de lokale en regionale geschiedenis in Noord- en Zuid-Holland. Behalve door middel van dit blad tracht zij dit doel te bereiken door het organiseren van werk cursussen en een jaarlijkse Contactdag. Voor Noord-Holland heeft zij daarnaast een voorlichtende taak ten behoeve van de passieve geschiedbeoefenaar, op dezelfde wijze als de Historische Vereniging voor Zuid-Holland die in Zuid-Holland heeft.

De leden van beide organisaties ontvangen de gezamenlijk uitgegeven HOLLANDSE STUDIEN, waarvan jaarlijks één of meer delen verschijnen. De HOLLANDSE STUDIEN worden toegezonden aan hen die op het moment van verschijnen lid zijn van één van beide organisaties. Degenen die in de loop van een kalenderjaar lid worden ontvangen wel de reeds verschenen nummers van HOLLAND, voor zover voorradig, niet de reeds verschenen HOLLANDSE STUDIEN.

Historische Vereniging voor Zuid-Holland: gewone leden f 15,- per jaar, combinatieleden f 12,- per jaar, gemeenten, waterschappen enz. f 45,- per jaar, gemeenten met minder dan 3000 inwoners f 30,- per jaar.

Stichting Contactcentrum: aangesloten en f 15,- per jaar.

Contributiebetalingen: Voor de Historische Vereniging voor Zuid-Holland: postgiro 339121 t.n.v. de penningmeester van de Historische Vereniging voor Zuid-Holland, Oostvoorne. Voor de Stichting Contactcentrum: postgiro 26 800 34 t.n.v. de penningmeester van de Stichting Contactcentrum, Boshuizerlaan 11, Leiden. Combinatieleden van de Historische Vereniging voor Zuid-Holland betalen de contributie aan de penningmeester van hun plaatselijke vereniging.

Ledenadministratie: De penningmeester van de Historische Vereniging voor Zuid-Holland: I. Kuyper, Kamperfoelielaan 15, Oostvoorne. De penningmeester van de Stichting Contactcentrum: H. M. van den Heuvel, Boshuizerlaan 11, Leiden.

Losse nummers van HOLLAND, voor leden f 3,-, voor niet-leden f 4,-, dubbelnummer, resp. f 4,- en f 5,-, zijn verkrijgbaar door storting op postgiro 424780 ten name van Uitgeverij J. H. Gottmer te Haarlem, onder vermelding van de gewenste aflevering. De prijzen zijn inclusief portokosten.

